Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра педагогіки та методики початкового навчання

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему «Риторичний підхід до навчання української мови в початковій школі»

Виконала студентка ІІ курсу групи МПО-21
галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
спеціальності 013 Початкова освіта
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
Покотило Альона Михайлівна
Керівник – кандидатка педагогічних наук,
старша викладачка кафедри педагогіки та методики початкового навчання Національного університету «Острозька академія»
Карповець Христина Миколаївна
Рецензент – кандидатка педагогічних наук,
доцент Хом’як Ольга Анатоліївна

Острог, 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП……..3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РИТОРИЧНОГО ПІДХОДУ…….7
1.1 Сутність риторичного підходу в навчанні мови…….7
1.2.Методологія і методика формування риторичних умінь на уроках української мови в учнів початкової ланки……..15
1.3. Психолого-педагогічні засади формування риторичної компетентності……26
РОЗДІЛ ІІ. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ НАВЧАННЯ З ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ……35
2.1. Аналіз рівня сформованості риторичних умінь учнів початкової школи……..35
2.2. Система завдань та вправ з української мови для формування риторичної компетентності учнів початкової школи…….46
2.3. Результати експериментального дослідження…….57
ВИСНОВКИ……..68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….73
ДОДАТКИ……..82

ВСТУП

Сучасна освіта спрямована на формування компетентної, ініціативної, всебічно розвиненої творчої особистості, здатної до соціальної взаємодії та ефективної комунікації. В умовах реформування української школи, особливо в умовах запровадження засад Концепції Нової української школи, яка ґрунтується на компетентнісному та діяльнісному підходах, ключовим аспектом є формування мовленнєвої компетентності учнів. Навчання мови повинно не лише передавати знання лінгвістичних правил, а й сприяти формуванню практичних умінь і навичок комунікації, необхідних для успішної інтеграції дитини в суспільство. Цьому сприяє риторика як дисципліна, що вивчає способи створення змістовного, логічного та впливового мовлення. Вона слугує не лише засобом розвитку комунікативних умінь, а й чинником формування особистості, яка мислить критично, взаємодіє з іншими та аргументовано висловлює свою позицію. У молодшій школі формується базис риторичних навичок, що забезпечують розвиток у школярів мовленнєвої культури, уміння послідовно й логічно висловлювати власні думки та підтримувати діалог. З огляду на актуальні тенденції освіти, упровадження риторичних компонентів у навчання української мови набуває особливої значущості.

Актуальність теми роботи. Риторичний підхід до навчання української мови створює додаткові умови для формування критичного мислення, уміння висловлювати думки, аргументувати та переконувати. Його застосування сприяє збагаченню мовленнєвої компетенції учнів, розвитку культури та етики спілкування, становленню творчих здібностей, а також прищепленню позитивного ставлення до слова як засобу пізнання світу та самовираження, що відповідає сучасним вимогам до мовної освіти, визначеними Державним стандартом початкової освіти.

Початкова школа є найважливішим етапом у формуванні мовленнєвих навичок, адже саме в молодшому шкільному віці закладаються основи комунікативної, соціальної та мовної компетентності. Утім, традиційні підходи

до навчання не завжди забезпечують необхідний рівень мовленнєвого розвитку, що підкреслює актуальність пошуку нових, ефективніших методик.

У сучасній науковій та педагогічній літературі дедалі більше уваги приділяють дослідженню ролі риторики в освітньому процесі, зокрема це наукові розвідки В.А. Нещити, А.М. Іваненко, А. М. Богуш, Є.П. Голобородька, І.П. Ґудзика, Т.О. Ладиженської, Л.І. Мацько, Г.О. Михайловської, М.І. Пентилюк, Г. М. Сагач, М. Ю. Чикарькової та ін. Усі дослідники підкреслюють важливість оновлення підходів до організації мовленнєвої діяльності учнів відповідно до сучасних освітніх викликів. Одним із продуктивних напрямів такого оновлення є інтеграція риторичних елементів у зміст шкільного курсу. У дослідженнях С. Д. Абрамович, Н. Б. Голуб, В. В. Паращич, Г. М. Сагач, Л. В. Скуратівський, Л.І. Нечволод детально обґрунтовано зміст шкільного курсу риторики, визначено основні теми та структурні модулі, що спрямовані на розвиток усної та письмової мовленнєвої діяльності учнів. Автори виокремлюють раціональні форми роботи — дискусії, тренінги з аргументації, а також інтерактивні вправи на розвиток логіки й послідовності висловлювань. Крім того, у дослідженнях установлено тісний зв’язок між опануванням риторичних навичок та розвитком мовленнєвої компетентності учнів старшої школи, зокрема їх здатності будувати аргументовані висловлювання, аналізувати інформацію, вести дискусії та брати участь у публічних виступах.

Проте питання використання риторичного підходу на уроках української мови саме у початковій школі досі залишається мало дослідженим. Це зумовлює необхідність розроблення нових методичних підходів і практичних рекомендацій щодо застосування риторичних елементів у навчанні української мови, що є досить актуальним, оскільки відповідає викликам сучасної освіти та суспільства, а також сприяє забезпеченню якісного освітнього процесу, спрямованого на формування мовленнєвої компетентності учнів.

Мета магістерської роботи полягає у дослідженні ефективності використання риторичного підходу на уроках української мови в початковій школі.

Задля реалізації мети роботи були поставлено такі **завдання:**

1) проаналізувати науково-методичну літературу з питань використання риторики в освітньому процесі;
2) розкрити сутність і специфіку риторичного підходу до навчання української мови в початковій школі;
3) дослідити педагогічні та психологічні характеристики розвитку мовленнєвої компетентності дітей молодшого шкільного віку;
4) визначити ефективні методи та прийоми риторичного навчання у роботі з молодшими школярами;
5) розробити систему завдань і вправ для розвитку риторичних умінь учнів молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес навчання української мови в учнів четвертих класів Острозького ліцею №2.

Предмет дослідження – методи та прийоми вироблення риторичних умінь і навичок молодших школярів.

Для вивчення риторичного підходу у кваліфікаційній роботі використано низку методів. Теоретичні методи, зокрема аналіз наукової літератури, синтез і узагальнення, порівняльний аналіз, дали змогу визначити сучасні підходи, педагогічні та психологічні засади розвитку риторичних умінь; методи вироблення й удосконалення риторичної компетентності. Емпіричні методи, такі як спостереження, анкетування, опитування і тестування, застосовано для оцінювання рівня риторичних умінь учнів на різних етапах педагогічного експерименту та виявлення динаміки їх розвитку. Статистичні методи забезпечували кількісну та якісну обробку отриманих даних, що дозволило об'єктивно оцінити ефективність використаних підходів. Методи моделювання та проєктування були спрямовані на створення методичних рекомендацій, що реалізовувалися в процесі навчання експериментальної групи.

Практичне значення дослідження полягає у розробці й апробації комплексу вправ і завдань для формування риторичної компетентності на уроках української мови в початковій школі.

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає у впровадженні риторичних методів у навчання української мови, що дозволяє розвивати не лише мовленнєві навички, а й емоційно-ціннісний складник особистості школяра.

Практична апробація результатів дослідження здійснювалася через участь в науково-практичних конференціях та публікацію праць у наукових збірниках. Зокрема, на конференції «Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика» були представлені тези «Розвиток риторичних умінь дітей молодшого шкільного віку на уроках української мови. Тези «Інноваційні підходи до навчання на уроках української мови в початковій школі» було висвітлено на ІІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики часу», матеріали якої опубліковано у збірнику наукових праць здобувачів вищої освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників «Наукова колекція Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка». Тези «Риторичний і компетентнісний підхід до формування навичок усного мовлення в молодших школярів» були представлені під час ІІІ Всеукраїнського науково-методичного семінару «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика» та опубліковано в збірнику наукових праць ««Наукова колекція Навчально-наукового інституту Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка». До друку у науковому збірнику Національного університету Острозька академія «Студентські наукові записки. Серія «ННІСГМ» взято статтю «Сучасні підходи до навчання української мови для учнів з особливими освітніми потребами в початковій школі». Участь у цих заходах дозволила отримати фахові відгуки, обговорити ефективність запропонованих методичних рішень і підтвердити їхню практичну цінність для реалізації риторичного підходу в навчальному процесі.

Кваліфікаційна робота містить вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальна кількість сторінок – 103.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РИТОРИЧНОГО ПІДХОДУ

1.1. Сутність риторичного підходу у навчанні мови

З 2018 року українські школи вступили в новий етап розвитку, почавши впроваджувати проєкт нового Державного стандарту початкової загальної освіти, що реалізує Концепцію Нової української школи. Основними складовими цієї концепції є: оновлений зміст освіти, орієнтований на формування ключових компетентностей учнів; дитиноцентричний підхід; наскрізний процес виховання, який спрямований на формування ціннісних орієнтацій; а також педагогіка партнерства між учасниками освітнього процесу. Ефективне втілення цих компонентів у шкільній практиці можливе за умови застосування вчителем риторичних методик, що сприяють вдосконаленню мовленнєвої діяльності учнів та розвитку навичок ефективної комунікації [7, с.268].

Згідно з поглядами В. Нищети, риторизація навчального процесу розглядається як сукупність теоретико-методологічних заходів, що забезпечують інтеграцію риторики в різні дисципліни та всі етапи педагогічної діяльності. У контексті навчання української мови риторичний аспект спрямований на формування практично значущих мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, які дають учневі змогу чітко та переконливо висловлювати власні думки, адже риторика створює ефективний інструмент особистісного самовираження через слово [45, с. 80].

Відповідно до «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті» освіта повинна сприяти формуванню гідного громадянина, який усвідомлює свою приналежність до українського народу та проявляє повагу до державної мови, історії, культури, звичаїв та є носієм цінностей [43]. У цьому контексті риторичний підхід у навчанні української мови набуває особливої важливості, оскільки спрямований як на розвиток мовленнєвої компетентності,

так і на формування мовної культури та уміння ефективно висловлювати свої думки. Через виконання завдань з усного та письмового мовлення, аргументації та ведення діалогу учні отримують уміння та навички, що допомагають утвердженню української мови як засобу міжнаціонального спілкування та державного управління. Саме тому сучасна освіта, зокрема мовна, ґрунтується на гуманістичній парадигмі, у центрі якої стоїть особистість дитини як суб'єкт мовлення, мислення і творчості**.** У цьому контексті особливої актуальності набуває риторичний підхід — напрям, що орієнтований не лише на засвоєння мовних норм, а на формування культури спілкування, логічного мислення, етичної свідомості та комунікативної компетентності**.**

За словами О.Горошкіної, «риторизація навчального предмета спрямована на підтримку стійкої мотивації учнів до його вивчення. Сьогодні особливу увагу привертає проблема зниження інтересу до вивчення української мови, а також слабкий зв'язок отриманих знань із реальним життям, що викликає занепокоєння серед педагогів, батьків та громадськості. Подолати ці труднощі можливо через систематичне запобігання та мінімізацію комунікативних помилок учнів. Уроки української мови мають бути корисними для майбутніх представників різних професій — політиків, журналістів, педагогів, вихователів та інших — а також для кожного учня, незалежно від його майбутньої діяльності, насамперед через засвоєння знань про значення державної мови у суспільному житті та професійній практиці, а також про роль ефективного спілкування [22, с.136].»

Риторичний підхід до вивчення мови — це сучасна методологічна стратегія, що вивчає процес мовлення не тільки як засіб передавання інформації, а й як засіб переконання, впливу, самовираження і морального вибору особистості. Риторичний підхід відрізняється від традиційних лінгвістичних методик, які зосереджені на фонетиці, орфографії, граматиці, адже він робить центром живе мовлення, здатність людини використовувати слово у певній комунікативній ситуації.

Риторичний підхід полягає у поєднанні мовного, мисленнєвого й етичного компонентів. Мовний компонент — ґрунтується на розвитку навичок усного і

писемного мовлення, а саме: формулювання думки, аргументації, логічної побудови висловлювань, володіння мовними засобами для різних комунікативних ситуацій. Це фундамент риторичної компетентності. Мисленнєвий компонент полягає у розвитку критичного й аналітичного мислення, здатності аналізувати інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки та аргументовано обстоювати свою позицію. За допомогою етичного компонента формуються моральні та соціальні навички взаємодії, наприклад уміння вести діалог, поважати співрозмовника, дотримуватися норм мовленнєвого етикету, уникати конфліктів, аргументувати свою думку чесно та відповідально.

Риторичний підхід до вивчення української мови спрямований на всебічний розвиток мовленнєвої, мисленнєвої та соціальної компетентності учнів. З урахуванням цього педагогічні можливості риторики стають особливо значущими. Як зазначає Н. Голуб, «освітній потенціал української лінгвістичної риторики проявляється у її здатності реалізовувати основні принципи сучасної освіти, такі як гуманізація, гуманітаризація, демократизація та орієнтація на національні цінності. Через інтелектуально-естетичний вплив української мови риторика сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, яка усвідомлює свою національну ідентичність та здатна ефективно проявляти себе у соціальному й культурному житті» [17, с.132]. Тобто використання риторичного підходу на уроках української мови сприяє не лише розвитку мовних навичок, а й формуванню мисленнєво-мовленнєвих компетентностей та усвідомленої мовної культури, що відповідає стратегічним завданням сучасної освіти.

Риторичний підхід у навчанні української мови базується на ідеї, що мовлення є не лише засобом передачі інформації, а передусім актом впливу, взаємодії та самовираження особистості. Його головна мета полягає у формуванні в учнів уміння мислити, говорити і слухати свідомо, логічно, етично та переконливо**,** тобто володіти мовою як інструментом ефективної комунікації.

Сутність риторичного підходу полягає в тому, що навчання мови розглядається не ізольовано від мовленнєвої діяльності**,** воно вивчається як

соціально й особистісно значущий процес в єдності з мисленням, емоційною сферою, етикою спілкування і культурою поведінки. У центрі навчання — мовна особистість, яка володіє здатністю ефективно, етично й творчо використовувати мову в різних життєвих ситуаціях.

У межах цього підходу навчання мови будується на таких принципах:

- комунікативність — мова вивчається у зв'язку з реальними ситуаціями спілкування; учень вчиться добирати слова відповідно до адресата, мети і контексту;
- діалогічність — домінує взаємодія, обмін думками, активне слухання; вчитель і учень є рівноправними учасниками комунікації;
- етичність — важливе не лише те, що сказано, а й *як* сказано; увага до культури мовлення, толерантності, поваги до співрозмовника;
- інтелектуальність і критичність — розвиток уміння мислити логічно, аргументовано доводити власну позицію, розрізняти істину і маніпуляцію;
- емоційність і образність — використання виражальних засобів мови, інтонації, риторичних фігур, які надають висловленню виразності й впливовості.

Засвоєння та вміле використання риторичного підходу у навчанні української мови дає змогу учневі не лише засвоює граматичні правила, а й вчиться користуватися мовою у повсякденних, навчальних і творчих ситуаціях. Замість механічного повторення мовних форм дитина оволодіває мовленнєвою дією, спрямованою на досягнення певного результату — переконати, описати, запитати, підтримати співрозмовника.

Як зазначає Л. Мацько, «риторичний підхід забезпечує гармонійний розвиток мовної, мовленнєвої, риторичної та соціокультурної компетентностей»[42, с.29], що є ключовими у Новій українській школі. Такий підхід розвиває вміння публічно висловлювати думку, вести діалог, аргументувати позицію, аналізувати тексти різних стилів і жанрів. Застосування риторичного підходу дозволяє не лише формувати систему мовленнєвих умінь, а й створює педагогічну основу для розвитку комунікативної активності та культури спілкування молодших школярів. Він сприяє виробленню здатності

учнів публічно й логічно висловлювати власні думки, аргументувати свою позицію та вступати у конструктивний діалог. Риторичний підхід також передбачає оволодіння навичками аналізу й інтерпретації текстів різних стилів і жанрів, що дає можливість поглибити розуміння структури висловлювання та закономірностей мовленнєвої діяльності учнів. Як наголошує дослідниця, використання риторичних елементів у шкільному курсі української мови забезпечує виховання мовної особистості, що здатна до ефективної та етичної комунікації [42, с.30], а отже, є важливим засобом формування компетентностей, визначених Концепцією НУШ.

Науковець В. Нищета розглядає риторичну компетентність як інтегративне утворення, що охоплює систему риторичних знань, умінь, навичок і якостей індивіда, які забезпечують готовність та здатність особи до ефективної та результативної комунікації. У своїй роботі він підкреслює, що ця компетентність формується й закріплюється в досвіді мовленнєвої та риторичної діяльності. Учений описує її структуру, вирізняючи шість ключових компонентів:

- теоретико-практичний (в основі якого – поєднання мовних і риторичних знань із умінням їх застосовувати);
- організаційно-методологічний (володіння стратегіями й тактиками спілкування);
- процесуально-діяльнісний (уміння добирати й використовувати мовленнєві засоби відповідно до комунікативної ситуації);
- морально-етичний (ціннісні орієнтації особистості);
- комунікативна активності (комунікабельність);
- компонент впливовості мовленнєвого акту (уміння використовувати експресивно-емоційні засоби для досягнення прагматичного результату)[46, с.23] .

Л. Горобець розглядає риторичну компетентність як розвинений рівень комунікативної компетентності, що пов’язаний з умінням свідомо створювати, вимовляти та оцінювати текст відповідно до мети й умов публічного мовлення.

Науковиця визначає в структурі риторичної компетентності декілька ключових складників:

- уміння визначати комунікативну мету та обирати стратегії й тактики відповідно до ситуації спілкування (що охоплює вибір теми, визначення наміру мовця й адресата, урахування особливостей аудиторії, логічне впорядкування матеріалу);
- здатність цілісно вибудовувати мовленнєвий текст;
- володіння жанровими та стилістичними засобами його оформлення [4, с.6].

З огляду на таке розуміння, риторична компетентність є не лише сукупністю технічних умінь мовлення, а й цілісним показником комунікативної майстерності учня. У межах початкової освіти це особливо важливо, бо саме в молодшому шкільному віці закладаються основи мовленнєвої поведінки, здатності здійснювати усвідомлений мовленнєвий вибір і будувати висловлювання відповідно до теми та мети мовленнєвої ситуації. Компоненти, які визначили В. Нищета та Л. Горобець, дають підстави стверджувати, що ефективне формування риторичної компетентності потребує системного та цілісного підходу, який поєднує розвиток мовленнєвих умінь із вихованням ціннісних орієнтацій та комунікативної культури. Риторична підготовка учнів не обмежується технікою мовлення чи умінням будувати висловлювання — вона охоплює формування етичного ставлення до співрозмовника, розвиток уміння конструктивно взаємодіяти, аргументувати, переконувати й водночас зберігати повагу та діалогічність. З огляду на це варто виділити основні компоненти риторичної компетентності:

- змістовий компонент. Він характеризує здатність учня будувати логічно послідовне, аргументоване та структуроване висловлення. Проявляється у вмінні добирати й організовувати зміст висловлювання так, щоб воно було зрозумілим, цілісним та переконливим;
- мовленнєво-виражальний компонент передбачає вміння точно й доречно добирати мовні засоби відповідно до ситуації спілкування. Охоплює

розвиток лексичної, граматичної та стилістичної правильності, уміння використовувати виражальні засоби мови для посилення впливу на співрозмовника;

- комунікативно-етичний компонент відповідає за дотримання норм мовленнєвого етикету, правил ввічливості й культурної поведінки під час спілкування. Передбачає уміння обирати адекватний тон, форму звертання, висловлюватися коректно й етично;
- інтерактивний компонент характеризує здатність ефективно взаємодіяти з іншими учасниками комунікації. Охоплює навички слухання, підтримання діалогу, реагування на репліки співрозмовника, уміння співпрацювати в мовленнєвій ситуації та досягати порозуміння.

У контексті сучасної школи це набуває особливої ваги, тому що риторична компетентність є важливою умовою реалізації компетентнісного підходу, сприяє розвиткові критичного мислення, умінню презентувати результати власної діяльності та ефективно взаємодіяти в освітньому середовищі.

Важливим напрямом риторичного навчання є також аналіз і моделювання зразків мовлення**.** Учні працюють із уривками промов видатних ораторів, політиків, педагогів, письменників (наприклад, виступи Лесі Українки, Івана Франка, Василя Сухомлинського), з текстами публіцистики, медіа та прикладами учнівських виступів. Така робота допомагає усвідомити структуру, логіку, стилістику висловлення, розвиває естетичний смак і мовну рефлексію. Моделювання риторичних зразків є ефективним засобом виховання культури мовлення, оскільки спонукає учнів до самостійного відкриття закономірностей побудови висловлення.

Отже, практичне застосування риторичного підходу в навчанні мови полягає у створенні цілісного освітнього простору, де мовлення — це не об’єкт вивчення, а живий процес спілкування, мислення і творчості**.** Учень не лише засвоює правила, а стає активним учасником комунікації, здатним говорити переконливо, мислити логічно, діяти етично і творити гармонійний простір слова.

Н. Голуб підкреслює, що риторичний підхід у навчанні української мови має комплексний вплив на розвиток учнів. Він сприяє формуванню адекватної мовленнєвої поведінки, що передбачає здатність аналізувати умови спілкування, враховувати співрозмовника, його наміри, а також контекст ситуації. Водночас такий підхід допомагає учням адаптуватися до змінних життєвих обставин, усвідомлювати власні помилки та коригувати мовленнєву діяльність, знижуючи рівень стресу під час комунікації. Крім цього, риторика готує школярів до життя у колективі, навчає ефективній взаємодії з іншими людьми та розвитку гуманітарного мислення, зокрема здатності оцінювати ситуації не лише з точки зору «правильно–неправильно», а й знаходити різні варіанти вирішення проблем, зокрема у складних соціальних або моральних ситуаціях. Важливою складовою є формування у учнів позитивного ставлення до людей і навколишнього світу, усвідомлення моральних цінностей, значення слова у повсякденному житті, а також розвиток загальнонавчальних умінь, які характеризують рівень функціональної грамотності. Внаслідок цього риторичний підхід сприяє підвищенню не лише мовленнєвої, але й загальної культури школярів [18, с.11]

У початковій школі риторичний підхід реалізується через простіші форми роботи — вправи на розвиток зв’язного мовлення, етикетні діалоги, інтонаційні тренування, казкові діалоги, опис ситуацій (1-2 клас). На пізніших етапах (3-4 клас) — через створення аргументованих висловлень, участь у диспутах, розвиток умінь слухати і переконувати.

Риторичний підхід поєднує в собі освітню, виховну та розвивальну функції. Він сприяє не лише формуванню мовної компетентності, а й вихованню особистості, здатної до відповідального, морального, креативного спілкування. У процесі його реалізації мова стає засобом не лише навчання, а й самопізнання, самореалізації і культурного зростання дитини.

Отже, сутність риторичного підходу у навчанні мови полягає у тому, що він розглядає слово як інструмент мислення, спілкування і впливу, а мовленнєву діяльність — як творчий акт, у якому поєднуються логіка, емоція, етика та

естетика. Риторичний підхід у навчанні мови — це сучасна освітня технологія, що вміщує лінгвістичну, психологічну та етичну складові навчання. Він формує мовну особистість, здатну не лише говорити, дотримуючись мовних норм, а й переконливо, культурно і гуманно діяти словом, досягаючи гармонії між думкою, емоцією і мовним вираженням.

1.2.Методологія і методика формування риторичних умінь на уроках української мови в учнів початкової ланки.

Однією з ключових вимог Нової української школи є вироблення в учнів системи компетентностей, що формують уміння особистості успішно реалізувати свій потенціал в реальних життєвих умовах. У «Концепції Нової української школи» зазначено, що мета сучасної освіти полягає у формуванні «компетентної особистості, здатної критично мислити, спілкуватися, працювати в команді, формулювати власну думку й відповідально приймати рішення» [52, с.16]. Це визначає пріоритет у розвитку комунікативної та риторичної компетентностей, тому що вони забезпечують успішну взаємодію учнів у соціальному середовищі. Згідно з засадами Нової української школи, науковці розглядають риторичну компетентність як складову мовно-літературної, комунікативної, соціальної, громадянської та емоційно-етичної компетентностей, оскільки охоплює не лише лінгвістичні норми, а й уміння презентувати думку, вести діалог, відстоювати свою позицію та виявляти повагу до співрозмовника. Важливим є положення Концепції, у якому наголошено, що школа має виховувати учня, який «вміє висловлювати власну позицію, чути інших та будувати ефективну комунікацію» [52, с.11]. Отже, риторична компетентність стає одним із ґрунтовних складників реалізації компетентнісного підходу.

У своїй науковій статті «Риторична компетентність в умовах нової української школи: нові вимоги до вчителя» Н. Гудима об’єднала визначень

поняття «риторична компетентність», що дає нам змогу краще осмислити сутність цього поняття і зробити загальний висновок як його трактують різні науковці: «Узагальнимо класифікацію визначень поняття «риторична компетентність» за підходами, що базуються на аналізі педагогічної та риторичної літератури:

- лінгвістичний підхід (акцентують увагу на мовленнєвій грамотності, правильності, чистоті мовлення). На думку С. Пасіхової, риторична компетентність–це вміння грамотно, логічно та стилістично правильно будувати власні висловлювання з урахуванням комунікативної ситуації. У цьому контексті ключовими ознаками, на нашу думку, є дотримання норм української мови; логіка побудови тексту; стилістична доречність;
- комунікативно-психологічний підхід (наголос роблять на здатності до ефективної міжособистісної взаємодії, діалогу, емпатії). І. Зязюн зазначає, що риторична компетентність – це здатність до ефективного спілкування, що ґрунтується на мовленнєвій культурі, етичних нормах та врахуванні емоційного стану співрозмовника. У цьому випадку до ключових ознак віднесемо етику мовлення, емоційний інтелект, культуру діалогу;
- педагогічний (професійно-орієнтований) підхід(трактує риторичну компетентність як складник професійної компетентності вчителя). На думку Н. Бібік, О. Савченко, риторична компетентність учителя–це інтегративна здатність до переконливого, етично вмотивованого мовленнєвого впливу на учнів з метою формування позитивного освітнього середовища. До ключових ознак належать педагогічна доцільність мовлення; уміння впливати через слово; створення атмосфери довіри;
- інтегративний (сучасний, softskills) підхід(визначає риторичну компетентність як комбінацію м’яких навичок: комунікація + креативність + критичне мислення). Відповідно до цього підходу Л. Пєтухова досліджує риторичну компетентність як поєднання мовленнєвих, емоційно-комунікативних, аргументативних і презентаційних умінь, які забезпечують ефективну педагогічну взаємодію. Ключовими ж ознаками є публічне мовлення;

креативне самовираження; комунікативне лідерство. Отже, риторичну компетентність трактують українські науковці як багатокомпонентне явище, що поєднує мовну грамотність (лінгвістичний підхід),етичне та емоційно чутливе спілкування (комунікативний підхід),професійні педагогічні навички (педагогічний підхід), а також softskills (інтегративний підхід)» [28, с.123].

Водночас компетентнісний підхід задає ціннісно-діяльнісну рамку для застосування риторичних методів. Згідно з Державним стандартом початкової освіти серед ключових є мовна**,** мовленнєва**,** соціальна**,** громадянська**та** емоційно-ціннісна компетентності. Риторичні вміння є об'єднуючим центром цих компетентностей, адже сприяють розвитку в учнів уміння висловлювати думку, аргументовано її відстоювати, слухати співрозмовника, вести конструктивний діалог і висвітлювати результати своєї діяльності. У методиці навчання української мови риторичний підхід забезпечує практичну реалізацію компетентнісного методу навчання. Якщо компетентнісний підхід визначає, що саме має бути сформовано (компетентності, уміння, цінності), то риторичний — як саме цього досягти через мовленнєві ситуації, вправи, рольові ігри, дискусії, творчі завдання. Таким чином, риторика стає дієвим інструментом формування життєво важливих навичок спілкування, самоусвідомлення й самовираження.

Формування риторичної компетентності в учнів початкової школи є важливим завданням сучасної мовної освіти, яка згідно з Концепцією Нової української школи, спрямована на розвиток компетентної, соціально активної та творчої особистості. У центрі уваги навчального процесу сьогодні є не лише передача знань про мовні норми, правила та граматичні конструкції, а й розвиток комунікативних умінь, здатності до творчого мислення та соціальної активності. Цю тезу підтверджує Л. Пруняк: «Для школярів молодшої школи, якими на уроці часто керує імпульс, безпосередність, особливо важливо оволодіти усним мовленням–доречним, результативним, впливовим»[64, с. 118].

С. Мартиненко наголошує, що мовленнєво-риторична діяльність учителя початкової школи розглядається у двох взаємопов'язаних аспектах. Перший аспект стосується прояву мистецтва слова в процесі взаємодії між учителем і

учнем молодшого шкільного віку в межах усього навчально-виховного процесу. Другий аспект охоплює використання слова в різних комунікативних ситуаціях, що виникають під час взаємодії з учнями та іншими учасниками освітнього процесу [40, с. 73]. Відповідно до цього на уроках української мови вчитель повинен виконувати подвійне завдання: по-перше, забезпечувати засвоєння мовних знань, по-друге, формувати практичні уміння висловлювати власні думки, переконання і почуття у словесній формі. Риторичні навички відіграють ключову роль у розвитку комунікативної компетентності учнів, адже вони дозволяють не лише ефективно та виразно висловлювати власні думки, а й формувати етичне ставлення до спілкування. Завдяки розвитку цих умінь учні навчаються логічно та переконливо аргументувати свої твердження, представляти власну позицію чітко і структуровано, а також уважно слухати співрозмовника, сприймати його точку зору та враховувати контекст його висловлювань. Опанування риторики сприяє розвитку соціальної емпатії, здатності вести діалог без конфліктів, що є надзвичайно важливим для формування свідомої, відповідальної та соціально активної особистості. Особливе значення має розвиток мовленнєвої культури, яка включає правильне використання лексики, граматики та стилістичних засобів, а також уміння будувати логічні та переконливі висловлювання. Завдяки систематичному розвитку риторичних умінь учні початкових класів не лише покращують свої комунікативні навички, а й формують впевненість у спілкуванні, критичне мислення та здатність до самовираження.

Таким чином, інтеграція риторичних завдань у навчальний процес української мови сприяє не лише підвищенню мовної компетентності, а й загальному особистісному розвитку учнів, формує соціально активну, творчо мислячу та відповідальну особистість, готову до ефективної взаємодії в різних соціальних контекстах.

Отже, компетентнісний підхід в Новій українській школі передбачає формування в учнів не лише знань, а передусім умінь застосовувати їх у різних життєвих ситуаціях**.** У контексті риторичної компетентності це означає:

- уміння висловлювати власні думки усно й письмово;
- володіння навичками аргументації та критичного мислення;
- здатність вести діалог, домовлятися, уникати конфліктів;
- розвиток мовленнєвої етики, емпатії та культури взаємодії;
- готовність до публічних виступів і презентацій.

Саме тому, на нашу думку, методичні підходи до навчання мають базуватися на взаємодії риторичного та компетентнісного підходів до навчання**,** як зазначалося вище. А також на основі спільного втілення в навчання української мови риторичної компетентності, арттерапевтичного напрямів та інноваційних технологій.

Важливо зазначити, що сучасний урок української мови виходить за межі традиційного розуміння риторики як «мистецтва мовлення» і набуває мультидисциплінарної, інтегративної спрямованості. Саме тому, на нашу думку, методичні підходи до навчання мають базуватися на взаємодії риторичного та компетентнісного підходів, про що зазначалося вище. Водночас формування повноцінної риторичної компетентності можливе лише за умов поєднання традиційних мовленнєвих практик із сучасними психолого-педагогічними та технологічними інноваціями. Саме тому важливим стає спільне застосування риторичних методів, арттерапевтичного підходу та інноваційних освітніх технологій, що розширюють можливості для розвитку мовлення й творчої самопрезентації учнів.

Поєднання риторичного та арттерапевтичного підходів створює унікальні умови для розвитку мовленнєвої активності, емоційної виразності та внутрішньої мотивації до спілкування. Схиляємося до думки А. Ковінько, яка пише про важливість арттерапевтичних практик у роботі з молодшими школярами: «Арттерапія надає дітям можливість виражати власні емоції та почуття через різноманітні творчі форми, такі як ліплення, малювання, фотографування, перегляд фільмів, складання казок чи конструювання з природних матеріалів. У процесі переживання художніх образів учні відкривають свою індивідуальність і цілісність особистості. Впровадження

педагогами технологій арттерапії в освітній процес сприяє розвитку творчого потенціалу молодших школярів і підтримує їхню емоційну саморегуляцію» [31, с.316]. В іншій науковій роботі автор продовжила свою думку, про те що майбутній учитель повинен демонструвати постійну мотивацію до застосування методів і форм арттерапії, мати ґрунтовні знання про її суть, специфіку, різновиди та характерні ознаки, а також розвивати власну творчу уяву й здатність до нестандартного мислення[32, с.180].

Використання арттерапевтичних практик, наприклад, малювання, ліплення, казкотерапія, драматерапія, пантоміма, колажування — надають дитині безпечний простір для візуалізації особистих переживань і вільного керування образами та символами. Нам імпонують слова Проценко В., який зазначає, що використання різноманітних методів арттерапії, таких як драматерапія, лялькотерапія, казкотерапія, малювання, музикотерапія та танцювальна терапія, дозволяє учням не лише спостерігати приклади зразкової поведінки, а й опановувати необхідні соціальні та практичні навички. Через участь у таких заняттях школярі одночасно формують абстрактне мислення, розвивають орієнтацію в часі та просторі, здатність концентрувати увагу, а також терпіння і посидючість, необхідні для тривалих навчальних завдань. Завдяки комплексному впливу цих технологій розвивається як когнітивна, так і емоційно-особистісна сфера дитини, що робить арттерапію ефективним інструментом підтримки всебічного розвитку молодших школярів [63, с.179]. Через такі види діяльності дитина молодшого шкільного віку навчається формулювати думки відповідно до емоційних станів, удосконалює мовленнєву інтонацію, розвиває образно-асоціативне мислення. Крім того, арттерапевтичні вправи допомагають у зниженні тривожності, формуванні навичок регуляції внутрішніх станів та впевненості у власному мовленні, що є необхідними умовами для становлення риторичної компетентності. Таким чином, арттерапія не лише стимулює розвиток мовленнєвої компетентності, а й стає ґрунтовним інструментом емоційної підтримки та особистісного зростання молодших школярів.

Риторичний підхід у навчанні української мови в початковій школі формує в учнів уміння висловлювати свою думку логічно і переконливо, приймати участь у діалозі, відстоювати позицію та взаємодіяти з однокласниками. Ефективним засобом для реалізації риторичного підходу стають інтерактивні методи навчання, які поєднують мовленнєву активність дітей з розвитком їхніх комунікативних, соціальних і риторичних умінь. Нашу думку підтверджує цитата з наукової статті М. Баліки: «Набутий уже сьогодні досвід в Україні та закордоном свідчить про те що інтерактивні методи слугують для інтенсифікації і для покращення навчального процесу.

Вони дають змогу учням:

– полегшити процес засвоєння знань;

– аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до вивчення навчального матеріалу;

– формулювати власну думку, та виражати її правильно, вміти доводити свою позицію, дискутувати та аргументувати;

– створювати різні соціальні ситуації і збагачувати власний соціальний досвід за допомогою різних життєвих ситуацій;

– слухати іншу людину, поважати альтернативну думку, прагнути до діалогу;

– вчитися будувати конструктивні відносини в групі, визначати своє місце в ній, уникати конфліктів, розв’язувати, шукати компроміси;

– знаходити розв’язання проблем, розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт» [3, с.356]. Увесь цей потенціал інтеративних методів прямо корелює із завданнями риторичного підходу та забезпечують різноманітність комунікативних форм у навчанні. Наприклад, інтерактивні технології, такі як «Мікрофон», «Акваріум», робота в парах і групах, рольові ігри, проблемні ситуації, створюють умови, у яких учні не просто вивчають та засвоюють мовні навички, а вчаться говорити, слухати, взаємодіяти та аргументувати свою позицію. Такий вид організації уроку допомагає розвитку навичок усного та діалогічного мовлення, уміння переконливої та етичної

комунікації, тобто тих компетентностей, які є ядром риторичної освіти молодших школярів.

Використання вчителем у своїй роботі цифрових платформ, мультимедійних матеріалів, інтерактивних завдань, відеосторителінгу, дитячого подкастингу чи онлайн-діалогів дозволяє учням вивчати різні формати мовлення, тренувати навичку пристосування висловлювання до ситуації й отримувати миттєвий зворотний зв'язок. Мультимедійні засоби забезпечують можливість моделювання реальних комунікативних сценаріїв, наприклад: запис інтерв'ю, створення рекламного повідомлення, підготовка відеопрезентації чи аналіз медіатекстів. Використання цифрових портфоліо сприяє розвитку глибокого аналізу, адже дитина може прослідковувати власний прогрес у риторичних уміннях, аналізувати успішні мовленнєві стратегії та формувати індивідуальний стиль комунікації. Тобто, інноваційні технології формують сучасне медіакомунікативне середовище, у якому дитина розвиває критичне мислення, медіаграмотність і публічну мовленнєву впевненість.

Через поєднання риторичного підходу, арттерапевтичних методів та інноваційних технологій на уроках української мови, вчитель має можливість створювати різнобічний освітній простір, що сприяє гармонійному розвитку мовленнєвих, емоційних і творчих здібностей учнів. Така взаємодія дозволяє забезпечити комплексне формування риторичних умінь як ключової складової успішної комунікації в умовах сучасного суспільства. Учень не лише опановує норми лексики, фонетики, граматики чи морфології, але й набуває уміння критично осмислювати інформацію, виражати власну позицію, конструктивно вести діалог і з повагою ставитися до думки свого співрозмовника. Важливо, що учень навчається бачити цінність української мови та усвідомлює її роль у суспільній взаємодії, що є основою соціальної зрілості та емоційної компетентності.

Під час реалізації риторичного підходу у практичній діяльності на уроках української мови в початковій школі важливе місце посідає створення риторичних ситуацій – навчальних умов, наближених до реальних життєвих

обставин. У процесі такого моделювання учні виконують завдання, що передбачають осмислене використання мови у конкретному контексті, наприклад, виступ перед класом, звернення до вчителя, написання листа-подяки, підготовка повідомлення для шкільної газети. Такі вправи не лише формують риторичні уміння, а й розвивають критичне мислення, мовленнєву самостійність та відповідальність за власне слово. Мовленнєва ситуація в риторичному навчанні — це модель реального спілкування, у якій слово є водночас засобом вираження думки й інструментом морального вибору.

Усі риторичні ситуації – це складне комунікативне явище, адже вони поєднують в собі декілька взаємопов'язаних складників. Вони завжди передбачають наявність мовця**,** адресатата мети висловлення**.** Мовець — це людина, яка формулює думку, створює висловлення, добирає певні мовні засоби відповідно до обставин спілкування та власних намірів. Від комунікативної компетентності мовця, його емоційної культури, логічності мислення й уміння впливати словом залежить ефективність спілкування. Адресат — це той учасник риторичної ситуації, до кого спрямоване мовлення, тобто слухач, читач або співрозмовник. Розуміння його соціального статусу, рівня підготовки, емоційного стану й очікувань допомагає мовцеві добирати правильні форми, стиль і тон висловлення. Третім невід'ємним компонентом риторичної ситуації є мета комунікації – те, чого оратор прагне досягти за допомогою слова, наприклад переконати, пояснити, підтримати, спонукати до дії, викликати емоцію або змінити позицію співрозмовника. Тобто, риторична ситуація — це не лише обмін репліками чи передача інформації, а цілеспрямований мовленнєвий акт**,** у якому слово — інструмент мислення, впливу та взаєморозуміння. Результативність риторичної ситуації залежить від злагодженої взаємодії трьох складників — мовця, адресата і мети, що сукупно творять умови для успішної комунікації, побудованої на взаємоповазі, логічності й етичній доцільності мовлення.

Важливою складовою реалізації риторичного підходу під час уроків української мови є використання інтерактивних методів навчання — дискусій,

дебатів, рольових ігор, діалогічних вправ. Вони сприяють тому, щоб навчання української мови перетворювалося з одностороннього процесу засвоєння на діалог особистостей і позицій**.** Під час дебатів або діалогів учні не лише тренують граматичні й лексичні навички, а й вчаться аргументувати, слухати опонента, реагувати на його думку, добирати доречні мовні засоби, адже інтерактивні форми роботи в риторичному навчанні сприяють розвитку мовленнєвої активності, мисленнєвої гнучкості та емоційної культури.

Не менш значущим є використання вправ на розвиток ораторських і комунікативних умінь**.** Учні створюють короткі промови, звернення, есе, монологи, беруть участь у риторичних хвилинках і публічних виступах. Такі завдання формують у дітей упевненість у власних силах, розвивають навички структурування висловлення, добору переконливих аргументів, емоційної виразності**.** Ораторське слово — це вища форма мовленнєвої діяльності, яка об’єднує мислення, етику й естетику мовлення.

Таким чином, інтеграція риторичного підходу з арттерапією, інтерактивними методами та інноваціями на уроках української мови в початковій школі забезпечує формування не лише мовної, а й емоційно-комунікативної, творчої й соціальної компетентності молодшого школяра. Це відповідає ключовим завданням Нової української школи, зокрема розвитку цілісної, активної й самодостатньої особистості, здатної до успішної взаємодії у сучасному світі.

Узагальнюючи, зазначимо, що формування риторичних умінь в учнів початкової школи є однією з ключових складових реалізації компетентнісного підходу Нової української школи. Риторична компетентність вивчається як багатовимірне, структуроване явище, що поєднує мовну грамотність, комунікативну культуру, емоційну та етичну чутливість, а також навички соціальної взаємодії. Аналіз наукових підходів (лінгвістичного, комунікативно-психологічного, педагогічного та інтегративного) показує, що риторика в початковій школі виходить далеко за межі традиційного розуміння «мистецтва

мовлення», набуваючи значення системного інструмента формування індивіда, здатного до усвідомленої, відповідальної й творчої комунікації.

Згідно з концептуальними положеннями НУШ «риторичні уміння органічно інтегруються у систему ключових компетентностей — мовної, мовленнєвої, соціальної, громадянської та емоційно-ціннісної» [52, с.15-16]. Це визначає потребу в оновленні методичних підходів до навчання української мови, акцентуючи на практичності, діяльнісності та діалогічності навчального процесу. Риторичний підхід забезпечує реалізацію цих вимог, оскільки передбачає використання мовленнєвих ситуацій, дискусій, аргументаційних завдань, рольових ігор та інших форм комунікативної діяльності, спрямованих на розвиток логічного, виразного й етичного мовлення.

Окреме місце у формуванні риторичної компетентності посідає поєднання традиційних мовленнєвих практик із сучасними арттерапевтичними методами та інноваційними освітніми технологіями. Арттерапія, як засвідчують дослідження, створює сприятливий емоційний простір для самовираження учнів, зниження тривожності, розвитку креативності та внутрішньої мотивації до мовленнєвої діяльності. Дитина отримує можливість вільно відтворювати і трактувати власні переживання через образи, символи та творчі дії, що сприяє розвитку емоційно-інтонаційної виразності та гнучкості мовлення.

Інтерактивні методи навчання, які описані в сучасних дослідженнях, також мають важливий вплив на формування риторичних умінь. Вони забезпечують активну участь кожної дитини, стимулюють критичне мислення, сприяють засвоєнню норм етичної комунікації, розвитку навичок аргументації, дискусії та соціальної взаємодії. Використання цифрових платформ, мультимедійних матеріалів, онлайн-комунікації та дитячого сторителінгу модернізує урок української мови, наближаючи його до реальних форматів сучасної комунікації та розширюючи спектр мовленнєвих ситуацій.

Отже, методичні аспекти формування риторичних умінь у початковій школі слід розглядати як комплексний процес, що поєднує риторичний, компетентнісний, арттерапевтичний та інноваційний підходи. Ця інтеграція дає

можливість створити багатовимірний освітній простір, у якому учні не лише оволодівають мовними знаннями, а й здобувають навички конструктивного спілкування, творчої самопрезентації, емоційної регуляції та соціальної взаємодії. Це відповідає стратегічній меті Нової української школи — вихованню гармонійної, відповідальної, комунікативно компетентної особистості, здатної до успішного самовираження та взаємодії у сучасному суспільстві.

1.3. Психолого-педагогічні засади формування мовленнєвої компетентності

Риторичний підхід у навчанні української мови в початковій школі засновується на трактуванні мови не лише як навчального предмета, а як живого засобу вираження, взаємодії у соціумі та пізнання навколишнього світу. У віці 6-10 років діти лише починають розуміти, що слово має певну силу — воно може переконувати, впливати, підтримувати чи надихати. З цієї причини основне завдання педагога полягає не лише у формуванні чіткого мовлення з використанням усіх норм, але й у розвитку риторичного мислення, тобто умінні продумано добирати мовні засоби для досягнення певної комунікативної мети.

Важливою складової педагогічної компетентності вчителя є знання психологічних особливостей формування структури уроку та вікової психології дітей. Відповідно до цього, уміння вчителя враховувати психолого-педагогічні аспекти використання риторичного підходу на уроках української мови є важливою умовою для успішного формування мовленнєвої компетентності учнів початкової ланки. Н. Гриньова зазначає, що сучасна українська школа повинна сприяти формуванню учнівської особистості, яка відзначається свідомим ставленням до рідної мови, активним використанням мовних засобів на всіх етапах її оволодіння для спілкування, пізнання та впливу, високим рівнем культури мовлення у різних життєвих ситуаціях, а також індивідуальною манерою комунікації [27, с.30].

Застосовуючи риторичний підхід, учитель має спиратися на знання вікової психології дітей молодшого шкільного віку. Психічний та особистісний розвиток дитини як учня початкової школи визначається специфікою соціальної ситуації — переходом до систематичного навчання в початковій школі. М. Савчин та Л. Василенко у навчальному посібнику «Вікова психологія» зазначають, що ключовою діяльністю молодшого школяра стає навчальна діяльність, яка опосередковує його взаємодію з навколишнім світом і потребує значних особистісних зусиль та підтримки вчителя. Вони вважають, що навчальна діяльність має цілеспрямований характер і спрямована на розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань та оволодіння практичними уміннями й навичками. До її компонентів належать навчальні завдання, навчальні дії, дії контролю та оцінки, що дозволяє учням перевіряти правильність виконання завдань і оцінювати успішність розв'язання навчальних проблем, а також засвоювати загальні способи орієнтування у відношеннях між відомими та новими явищами й об'єктами [66, с.101].

Молодші школярі мислять конкретно, емоційно, образно; вони потребують наочності, гри, позитивного підкріплення. Тому навчальні завдання доцільно будувати у формі риторичних ситуацій, наближених до реального життя: обговорення, мінідискусії, рольові ігри, створення коротких промов або звернень. На розвиток особистості молодших школярів значний вплив мають різні види художньої діяльності, серед яких мовленнєві вправи, малювання, музичні заняття, ліплення та виготовлення аплікацій. Інтерес дітей до цих видів активності визначається не лише їхньою доступністю та привабливістю, а й віковими особливостями учнів, які формують потребу у самовираженні та освоєнні навичок через творчість. Одним із найбільш улюблених та ефективних видів художньо-мовленнєвої діяльності є складання розповідей за допомогою картин, іграшок або словесних зразків. Такі заняття не лише стимулюють мовленнєвий розвиток, а й сприяють формуванню у дітей уяви, креативного мислення та здатності до самостійного висловлювання власних ідей, що є важливими компонентами загальної особистісної та соціальної компетентності

молодших школярів [66, с.170]. Такі вправи не лише формують мовленнєві навички, а й розвивають у дітей логічне мислення, уяву, емоційну чутливість, уміння слухати інших і висловлювати власну позицію.

Ефективність реалізації риторичного підходу до навчання залежить від психологічного клімату на уроці. Психологічний клімат визначається як стійкий емоційно-психологічний настрій колективу, який відображає внутрішні психологічні умови, що можуть сприяти або заважати ефективній спільній діяльності та всебічному розвитку особистості в групі. Вплив цього клімату на індивіда варіюється: він може стимулювати активність, підвищувати настрій, вселяти впевненість і бадьорість, або, навпаки, пригнічувати, знижувати енергію і продуктивність, що призводить до моральних та організаційних втрат. Згідно з риторичними принципами моделювання аудиторії, для підтримки або корекції психологічного клімату оратор повинен системно вивчати свою аудиторію та застосовувати різні прийоми: підбирати цікаві факти та гумористичні історії, регулювати тональність виступу, адаптувати складний матеріал або виключати його, щоб забезпечити позитивну взаємодію з учасниками [62]. Учитель має створити такий психологічний клімат в класному колективі, щоб дитина не боялася помилятися, відчувала підтримку педагога та інших учнів і впевненість у власних можливостях. Використання риторичного підходу на уроках української мови сприяє розвитку уміння не лише говорити, а й думати, не лише висловлювати, а й переконувати з повагою до співрозмовника. У процесі мовленнєвої діяльності активізуються когнітивні та емоційні процеси — увага, пам’ять, мислення, уява, емпатія. Це робить риторичний підхід не лише дидактично ефективним, а й психологічно розвивальним.

У цьому контексті постать учителя є центральною фігурою риторичного простору. Його мова, манера спілкування, інтонація, доброзичливість, уміння вести діалог слугують для дітей взірцем мовленнєвої культури. Педагог має не лише навчати риторики, а й бути ритором за своєю суттю — людиною, що вміє надихати, переконувати і будувати гармонійне спілкування. М. Савчин та Л. Василенко у підручнику «Вікова психологія» відзначають, що особливістю

навчальної діяльності молодших школярів є необхідність обґрунтовувати правильність власних висловлювань і дій. Вони підкреслюють, що формування уміння аналізувати та оцінювати свої судження і вчинки — основа рефлексії, яка дає змогу учням порівнювати власні дії з діями інших, орієнтуватися на загальнокультурні зразки та розвивати самостійне мислення. За їхніми спостереженнями, рефлексія сприяє зміні пізнавальної діяльності учнів, формує їхнє критичне ставлення до отриманих знань і розвиток власної позиції, поглядів і цінностей у навчальному процесі [66, с 174].

Риторичний підхід до навчання української мови в початковій школі також передбачає індивідуалізацію навчання, адже кожен учень має свої особливості: темп мовлення, рівень комунікативних здібностей, особливості типу темпераменту, сімейні норми в яких виховується дитина. Одні діти схильні до відкритих виступів, інші — до роздумів і письмових форм висловлення. Завдання, яке постає перед учителем — створити ситуації успіху для кожного, забезпечити підтримку, стимулювати самовираження, формувати в учнів віру у власні сили. В цьому риторичний підхід повністю відповідає умовам та запитам сьогодення, що відображається в документі «Нова Українська Школа: Концептуальні засади реформування середньої освіти», яка визначає, що сучасна освіта має базуватися на особистісно орієнтованій моделі, яка забезпечує максимальне врахування прав, здібностей, потреб та інтересів кожного учня. Цей підхід реалізується через принцип дитиноцентризму, що передбачає організацію освітньої діяльності з урахуванням індивідуальних стилів навчання, темпу опанування матеріалу, рівня складності та персоналізованих навчальних траєкторій. У рамках такої моделі учні виконують завдання, що охоплюють різні види діяльності: від комунікативних вправ, які допомагають навчитися взаємодіяти з однокласниками, учителями, батьками та іншими людьми, до творчих та креативно-інноваційних завдань, що стимулюють розвиток критичного мислення, уяви та здатності до самостійного пошуку рішень. Такий підхід сприяє всебічному розвитку особистості та формуванню

компетентностей, необхідних для життя і діяльності в умовах сучасного суспільства [52, с. 17-18].

Крім того, риторичний підхід має виражений виховний потенціал. Через мовлення діти засвоюють норми етичного спілкування, вчаться взаємодії, взаємоповаги, тактовності, культури діалогу. Це особливо важливо в сучасному інформаційному суспільстві, де мовна агресія та маніпуляції стають поширеним явищем. Формування риторичної культури з початкової школи є запорукою відповідальної комунікації в майбутньому. Ця думка знайшла підтвердження в науковій статті «Розвиток риторичних здібностей школярів у навчальному процесі», автором якої є В. Федоренко: «Проблеми навчання успішного спілкування в початкових класах можуть бути вирішені за допомогою залучення до навчальної мовленнєвої діяльності учнів елементів риторики. Риторичний підхід здатний забезпечити формування у мовців активного, адекватного використання слова у мовленнєвій діяльності. Риторична основа спілкування допоможе учням здійснювати повсякденні контакти зі старшими школярами та однолітками, відчувати свою значущість і неповторність, знаходити визнання у своїй навчальній діяльності, відчувати радісні почуття під час спілкування з іншими людьми [68, с. 117].

У рамках нашого дослідження метою є формування мовленнєвої компетентності молодших школярів на засадах риторичного підходу, що передбачає цілісний розвиток мовної особистості. Цей процес є складним психолого-педагогічним явищем, яке потребує врахування вікових, емоційних та когнітивних особливостей дітей. Під час розвитку мовлення учень не лише засвоює мовні норми, а й оволодіває культурою спілкування, умінням слухати, аргументувати, переконувати та проявляти емпатію. У цьому контексті педагог виступає не лише як носій знань, а як наставник і провідник, який допомагає дитині усвідомити комунікативні та риторичні цінності, формуючи здатність самостійно мислити та висловлювати власну позицію. Психолого-педагогічна ефективність риторичного підходу полягає в тому, що він поєднує розвиток інтелектуальної, емоційної та соціальної сфер дитини. Урахування

індивідуальних особливостей учнів, створення сприятливого психологічного клімату в класі, підтримка самооцінки та мотивації до висловлення власних думок — усе це є необхідними умовами успішного формування мовленнєвої компетентності.

Учитель, який володіє знаннями з вікової психології та педагогіки, здатен цілеспрямовано формувати в учнів уміння використовувати слово як інструмент пізнання, взаємодії та впливу. Важливим елементом упровадження риторичного підходу на уроках української мови в початковій школі є використання принципів навчання, які визначають як основоположне, науково обґрунтоване положення, що регулює зміст, організацію та методи освітнього процесу, відображаючи об’єктивні закономірності пізнання й вікові особливості розвитку учнів. У межах риторичного підходу до вивчення української мови принципи навчання набувають особливої значущості, адже забезпечують цілісність організації мовленнєвих умінь молодших школярів. Саме вони задають педагогічну основу, у якій відбувається розвиток мовної активності, уміння вести діалог, аргументувати, будувати логічно впорядковані висловлювання та дотримуватися норм мовленнєвої етики. Так, принцип свідомості й активності спрямовує учнів на осмислене створення власних висловлювань; принцип наочності — на розуміння комунікативних моделей через аналіз зразків риторичної практики; принцип систематичності й послідовності забезпечує регулярний розвиток комунікативних умінь; принцип діяльнісного характеру акцентує увагу на практичному мовленнєвому досвіді, який є ядром риторичної освіти; принцип індивідуалізації — на врахуванні темпу й стилю мовленнєвого розвитку кожної дитини. Таким чином, педагогічні принципи виступають методологічним підґрунтям риторичного підходу, забезпечуючи його наукову вмотивованість та ефективність у процесі навчання української мови.

Саме така організація навчального процесу, що базується на психолого-педагогічних засадах риторичного підходу, сприяє розвитку особистості молодшого школяра, його впевненості, культури мовлення й комунікативної активності. Психолого-педагогічні аспекти формування мовленнєвої

компетентності є ключовою складовою успішного навчання української мови в початковій школі, адже забезпечують гармонійне поєднання навчального, розвивального та виховного потенціалу уроку, сприяючи становленню мовної особистості.

Висновки до розділу І

У І розділі кваліфікаційної роботи було теоретично обґрунтовано сутність і методологію риторичного підходу, розкрито методичні та психолого-педагогічні засади формування риторичних умінь як сучасної науково обґрунтованої стратегії розвитку мовленнєвої компетентності учнів початкової школи. Проведе дослідження засвідчило, що риторичний підхід є цілісною педагогічною концепцією, у центрі якої - мовна особистість учня, здатна мислити, спілкуватися, взаємодіяти, етично відстоювати свою позицію відповідно до комунікативних норм та соціальної ситуації спілкування.

Під час дослідження було з'ясовано, що риторичний підхід ґрунтується на сучасних вимогах Нової української школи. Згідно з цією реформою освіти основна увага акцентується на дитиноцентризмі, компетентнісному навчанні та формуванні високої культури спілкування школярів. На основі аналізу нормативних документів та наукових джерел доведено, що риторична освіта сприяє реалізації ключових освітніх принципів — гуманізації, демократизації, діяльнісності та національного спрямування. Риторизація освітнього процесу, за В. Нищетою, означає проникнення риторичних принципів у структуру мовної освіти, що сприяє формуванню ефективної, логічної та етичної комунікації учнів.

Важливо зазначити, що психолого-педагогічні аспекти риторичного підходу є визначальними для початкової школи. Розвиток мовлення молодших школярів відбувається у тісному взаємозв'язку з їхніми віковими особливостями, зокрема з емоційністю, образністю мислення, потребою в наочності, підтримці та позитивній мотивації. Успішність формування мовленнєвої компетентності

залежить від створення вчителем сприятливого психологічного клімату під час проведення уроку, опори на рефлексію, розвиток співпереживання, взаємопідтримки та формування впевненості у власному висловлюванні. У цьому аспекті ґрунтовну роль відіграє підготовка педагога, який володіє риторичною культурою та стає зразком мовленнєвої поведінки, а його комунікативна взаємодія з дітьми виступає чинником розвитку їхнього мислення, емоційної сфери та соціальних умінь. Тобто учитель, який володіє знаннями з вікової психології та педагогіки, здатен цілеспрямовано формувати в учнів уміння використовувати слово як інструмент пізнання, взаємодії та впливу.

У І розділі нами визначено методичні засади реалізації риторичного підходу на уроках української мови. Зазначено, що формування риторичної компетентності в учнів початкових класів відбувається в тісному зв’язку з компетентнісним підходом до навчання. Для її ефективного розвитку необхідне використання інтерактивних технологій, проведення дискусій, рольових ігор, моделювання риторичних ситуацій, а також виконання творчих завдань, робота з діалогами та аргументацією.

Важливим методичним компонентом визначено інтеграцію арттерапевтичних технологій та інноваційних цифрових інструментів, що підсилюють емоційну, творчо-виражальну та комунікативну складові мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Отже, результати теоретичного аналізу підтверджують, що риторичний підхід відповідає стратегічним завданням сучасної освіти, визначеним Концепцією Нової української школи, оскільки сприяє вихованню соціально активної, відповідальної та самостійної особистості, здатної до ефективної взаємодії у різних комунікативних ситуаціях. Його застосування формує стійке підґрунтя для подальшого розвитку мовної особистості на наступних етапах навчання, забезпечуючи неперервність становлення комунікативних компетентностей. Риторичний підхід у навчанні української мови в початковій школі є не лише науково обґрунтованою, а й сучасною та значущою освітньою технологією. Він створює умови для гармонійного розвитку всіх значущих

складових мовленнєвої компетентності молодших школярів — мовної, мовленнєвої, комунікативної, емоційно-ціннісної та соціальної. Така багатовимірність дає змогу формувати не окремі уміння чи навички, а комплексну риторичну компетентність, що проявляється у здатності дитини логічно, виразно, етично та цілеспрямовано будувати власне висловлювання. Упровадження риторичного підходу сприяє формуванню культури слова як важливого елемента загальної культури особистості, розвиває критичне, аналітичне й творче мислення, уміння працювати з інформацією, аргументувати й презентувати результати своєї діяльності. Важливо й те, що риторична підготовка допомагає учневі усвідомлювати власну позицію, відповідально ставитися до слова, уникати конфліктних комунікативних ситуацій та будувати конструктивний діалог.

РОЗДІЛ ІІ. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ НАВЧАННЯ З ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

2.1. Аналіз рівня сформованості риторичних умінь учнів початкової школи

Щоб перевірити ефективність застосування риторичного підходу на уроках української мови, ми провели експериментальне дослідження, адже «у наш час, коли питання підвищення якості освіти щоразу стає актуальнішим, експериментальні дослідження все більшою мірою стають невід'ємним елементом навчального процесу. Застосування новітніх педагогічних засобів, методик та технологій стає вимогою часу. Нові підходи до технології уроку створюють сприятливі умови для розвитку творчості учнів, формування мовної особистості, яка володіє знаннями з різних сфер лінгвістики і вміє застосувати їх на практиці» [26].

Риторичний підхід передбачає системне формування в учнів уміння мислити, добирати мовні засоби відповідно до мети висловлювання, враховувати адресата мовлення, логічно будувати текст, аргументувати власну позицію, дотримуватися норм мовленнєвого етикету. Його реалізація на уроках української мови сприяє розвитку не лише комунікативної компетентності, а й емоційного інтелекту, творчої ініціативи, критичного мислення. З метою визначення реального стану сформованості риторичних умінь молодших школярів було проведено констатувальний зріз серед учнів 4-А та 4-Б класів Острозького ліцею №2 Острозької міської ради Рівненської області. Загальна вибірка – 40 учнів**.**

Метою проведення констатувального етапу діагностики було виявити рівень оволодіння учнями основними компонентами риторичної компетентності: умінням будувати усні висловлення, формулювати думку, вести в діалог,

дотримуватися норм етикету мовленнєвої взаємодії, використовувати засоби логічної та емоційної виразності.

У процесі визначення рівня сформованості риторичних умінь ми спиралися на загальноприйняті у педагогічних дослідженнях підходи до проведення експериментальної роботи, які передбачають:

1) створення контрольованих умов**,** що дозволяють простежити якісні характеристики мовленнєвої діяльності учнів;

2) відбір валідних методів оцінювання, відповідно до вікових психолого-педагогічних особливостей молодших школярів;

3) кількісний та якісний аналіз отриманих результатів**,** що дає можливість виявити тенденції, сильні та слабкі сторони риторичної підготовки учнів [36, с.6-7].

У ході роботи ми керувалися тим, що риторичні уміння молодших школярів виявляються у здатності:

- логічно та послідовно висловлювати думку;
- ставити запитання та відповідати на них;
- підтримувати діалог;
- аргументувати власну позицію;
- доречно використовувати мовленнєві формули етикету;
- демонструвати емоційно-інтонаційну виразність.

Констатувальне дослідження рівня сформованості риторичних умінь учнів передбачало комплексну характеристику і поєднувало спостереження, аналіз мовленнєвої діяльності, виконання спеціально розроблених завдань та оцінювання за визначеними критеріями. Дослідження відбувалося у природних умовах навчального процесу на уроках української мови в 4-А (29 учнів) – контрольний клас та 4-Б класах (11 учнів) – експериментальний клас.

Для забезпечення достовірності результатів застосовано такі методики:

1) педагогічне спостереження:

– фіксування особливостей участі учнів у діалозі, груповій роботі, комунікативних вправах;

– визначення уміння слухати, не перебивати, відповідати по суті, проявляти емоційно-етичну культуру спілкування;

2) діагностичні комунікативні завдання**,** серед яких:
– складання короткого монологічного висловлення (опис предмета, мінірозповідь, власне ставлення);
– участь у мінідіалозі або рольовій ситуації (тут має бути якесь родове поняття, наприклад, завдання «Запитай – відповідай», «Магазин», «Обговорення правила»);
– завдання на аргументацію («Поясни, чому ти так вважаєш»);
– вправи на вживання формул мовленнєвого етикету;

3) метод аналізу продуктів мовленнєвої діяльності
– оцінювання усних висловлень за структурою, логікою, виразністю, точністю;
– аналіз правильності використання мовних засобів та інтонаційної виразності;

4) оцінювання за критеріями риторичної компетентності**,** а саме:
– логічність та послідовність висловлення;
– уміння формулювати і пояснювати власну думку;
– уміння підтримувати діалог;
– культура мовленнєвої взаємодії (етикет, паузи, співпраця);
– емоційно-інтонаційна виразність;
– використання мовленнєвих засобів відповідно до ситуації.

Відповідно до перерахованих критеріїв було створено «Спостережний лист», в якому фіксувалися результати використання вищезазначених методик (Додаток А).

Організація діагностики риторичних умінь учнів здійснювалася у звичних умовах уроку, що дозволило уникнути штучності поведінки й забезпечити природність мовленнєвих проявів школярів. Завдання констатувального зрізу знань учні виконували індивідуально, у парах та малих групах, що дало змогу комплексно оцінити різні аспекти риторичної поведінки — від уміння будувати власні висловлення до навичок взаємодії, слухання й аргументації у процесі спільної діяльності. Кожному учневі було запропоновано виконати комплекс із

4 риторичних вправ, спрямованих на виявлення сформованості основних компонентів риторичної компетентності: змістового (логічність і структурованість висловлення), мовленнєво-виражального (точність, доречність мовних засобів), комунікативно-етичного (дотримання норм спілкування), а також інтерактивного (уміння взаємодіяти у мовленнєвій ситуації). Висловлення учнів та особливості їхньої мовленнєвої поведінки фіксувалися у спостережних листах, після чого оцінювалися за чотирирівневою шкалою: високий, достатній, середній і низький рівні, що забезпечило можливість об'єктивно визначити індивідуальні досягнення та труднощі кожного учня.

Для підвищення точності діагностики було виконано такі вимоги:

- використання однотипних завдань для учнів обох класів (включали складання монологічного висловлювання, участь у діалогах за ситуацією, виконання завдань на формулювання та аргументацію власної думки, використання мовленнєвого етикету, інтонаційно-емоційну виразність та взаємодію в групі. Єдині завдання забезпечили порівнюваність результатів і підвищили об'єктивність діагностики);
- критерії оцінювання були чітко визначені та застосовані однаково (у процесі оцінювання риторичної компетентності учнів ми використовували чітко визначені критерії, що передбачали логічність висловлення, уміння формулювати думку, навички діалогічного мовлення, аргументованість, мовленнєвий етикет, емоційно-інтонаційну виразність, доречність мовних засобів та здатність до комунікативної взаємодії;
- аналіз результатів передбачав узагальнення як у кількісній, так і в якісній формі . «Кількісна інформація - це вимірювані або підрахункові дані, які можуть дати уявлення про дослідницькі питання. Кількісна інформація є одним з найбільш прямих способів зрозуміти обмежені, конкретні питання» [1].Кількісний аналіз передбачав підрахунок балів за кожним критерієм, визначення рівнів сформованості риторичної компетентності, обчислення відсоткових показників та порівняння результатів між класами. «Якісні дані мають потенціал для більш глибоких відповідей за допомогою

відкритих питань, які можна закодувати та класифікувати, щоб краще визначити спільні теми. Якісний аналіз менше стосується частоти та кількості речей, а більше про суб'єктивні уявлення та розуміння дослідника» [1].Якісний аналіз передбачав детальне вивчення характеру мовленнєвих висловлень учнів, виявлення типових труднощів, опис індивідуальних особливостей комунікативної поведінки, а також узагальнення спостережень щодо логічності, емоційної виразності та культури мовленнєвої взаємодії. Ми звертали увагу на повторюваність комунікативних проявів у різних ситуаціях, оцінювали не одноразову реакцію учня, а сталість його мовленнєвої поведінки в різних умовах соціальної взаємодії та різних мовленнєвих ситуаціях: індивідуального монологічного висловлювання, діалогу, групової роботи, рольових ігор та обговорень. Якщо певні особливості — наприклад, логічність висловлення, уміння аргументувати, слухати співрозмовника чи дотримуватися мовленнєвого етикету — повторювалися незалежно від ситуації, їх було оцінено як реальний рівень сформованості риторичної компетентності учня).

Констатувальний зріз риторичних умінь учнів початкової школи охоплював різні форми мовленнєвої діяльності, що дало змогу у комплексі оцінити індивідуальні та інтерактивні аспекти комунікації молодших школярів. До діагностувального інструментарію були залучені такі форми роботи: робота в парах, мініінтерв’ю, рольові діалоги, а також короткі усні монологи, які дозволяли виявити рівень уміння ставити запитання, підтримувати бесіду, логічно будувати власне висловлення та правильно реагувати на репліки співрозмовника. Особлива увага була приділена моделюванню життєвих ситуацій якомога більше наближених до реальних, завдяки чому стало можливим простежити сформованість риторичних умінь у процесі живої комунікації, а не лише в умовах формального виконання завдань. З перерахованих завдань сформовано комплекс вправ для констатувального зрізу знань учнів (Додаток Б).

Такий підхід забезпечив більш достовірну оцінку здатності учнів застосовувати риторичні знання у практичних ситуаціях спілкування, виявити індивідуальні комунікативні стратегії, сильні сторони та типові труднощі.

Відповідно до вимог Нової Української школи первинна діагностика передбачала рівневе оцінювання сформованості вмінь та навичок: високий рівень, достатній рівень, середній рівень, низький рівень. Усі пропоновані завдання можна розподілити за чотирма критеріями: уміння вести діалог, уміння будувати коротке монологічне висловлювання, уміння аргументувати власну позицію, уміння дотримуватися норм етикету мовлення

Діаграма 2.1

Результати констатувального зрізу риторичних умінь учнів 4-А кл. (контр.) та 4-Б кл. (експ.)

У 4-А класі достатній рівень є домінантним показником (34,5%), це вказує на сформованість базових елементів риторичної компетентності — уміння будувати висловлення, аргументувати власну позицію та дотримуватися структури комунікативної взаємодії. У 4-Б класі показники достатнього рівня нижчі (31,8%), що свідчить про меншу стійкість мовленнєвих умінь (Таблиця 2.1). Особливістю 4-А класу є також вищий відсоток учнів із високим рівнем розвитку риторичних умінь, порівняно з 4-Б , де високий рівень підтримується переважно за рахунок відмінних результатів у сфері мовленнєвого етикету. Таким чином, хоча в 4-Б класі середній показник високого рівня трохи вищий, він не відображає рівномірного розвитку риторичної компетентності, а зумовлений лише одним сильним компонентом.

Найбільш яскраві розбіжності спостерігаються у таких видах умінь (Таблиця 2.1):

- Уміння вести діалог. У 4-Б частка учнів із низьким рівнем є значно вищою (36,4%) порівняно з 4-А (27,6%). Це свідчить про труднощі у підтриманні взаємодії, формулюванні запитань та співпраці з партнером у діалозі.
- Уміння аргументувати власну позицію. У 4-А відсоток учнів із достатнім рівнем становить 37,9%, тоді як у 4-Б — 36,4%. Водночас у 4-Б вищий показник середнього рівня, що вказує на недостатню сформованість навичок логічного доведення й пояснення.
- Уміння будувати монологічне висловлювання також сформовані краще у 4-А: більше дітей мають високий і достатній рівні, тоді як у 4-Б більшість учнів на середньому рівні.
- Етикет мовлення є єдиною групою умінь, де учні 4-Б випереджають 4-А за кількістю учнів із високим рівнем (54,5% проти 41,4%). Це свідчить про добре сформовані навички соціальної взаємодії та використання етикетних формул, що може бути наслідком професійної виховної роботи у класі.

У показниках обох класів варто звернути увагу на частку учнів із високим рівнем сформованості риторичних умінь. У контрольному 4-А класі частка учнів з високим рівнем становить 26,7 %, що свідчить про досить стабільний потенціал старших четвертокласників. В експериментальному 4-Б класі цей показник є дещо вищим — 29,6 %, що вказує на наявність сильнішої групи мовців, котрі вже на початковому етапі мають сформовані риторичні навички, близькі до нормативного рівня для переходу в середню школу.

Таблиця 2.1

Загальна таблиця за видами умінь

(середній % обчислений за 4 видами діяльності)

(*констатувальний зріз*)

Рівень успішності	**4-А кл. (конр.)**	**4-Б кл. (експ.)**
Низький рівень	16,4 %	20,5 %
Середній рівень	22,4%	18,2%

Достатній рівень	34,5%	31,8%
Високий рівень	26,7%	29,6%

Результати первинної діагностики риторичних умінь показали суттєву різницю у рівнях сформованості мовленнєво-комунікативних навичок між учнями контрольного 4-А та експериментального 4-Б класів (Таблиця 2.1). Загалом у 4-А класі переважають достатній і високий рівні, тоді як у 4-Б основна частина учнів зосереджена на середньому та частково низькому рівнях розвитку риторичної компетентності (Таблиця 2.1).

Якісний аналіз результатів констатувального етапу експерименту виявив нерівномірність розвитку риторичних умінь у двох досліджуваних класах та засвідчив різний рівень сформованості окремих компонентів риторичної компетентності. Отримані результати дають можливість комплексно оцінити сильні сторони учнів, а також типові помилки, що потребують цілеспрямованих педагогічних впливів.

Уміння побудови та взаємодії у діалогічному мовленні виявилися найпроблемнішою сферою для обох класів, проте більш значні труднощі виявилися саме у 4-Б класі.

У контрольному 4-А класі частка учнів з високим рівнем становить 26,7%, а в експериментальному 4-Б класі цей показник є дещо вищим — 29,6 %. Ця група демонструє найбільш усвідомлене й ефективне володіння риторичною компетентністю, зокрема умінням логічно й структуровано висловлювати думку, точністю у доборі мовних засобів, умінням підтримувати діалог, дотримуватися мовленнєвого етикету та адаптувати висловлювання до комунікативної ситуації. Такі результати можуть свідчити про позитивний мовленнєвий досвід учнів, активну участь у комунікативних ситуаціях, а також певну внутрішню мотивацію до висловлення й публічної взаємодії. Тобто високий рівень у результатах обох класів підтверджує наявність у частини четвертокласників сформованої риторичної культури, яка надалі може слугувати підґрунтям для успішного оволодіння складнішими видами мовленнєвої діяльності.

У контрольному 4-А класі переважають учні із достатнім рівнем (31%) та середнім рівнем риторичних умінь (24,1%). Школярі вміють підтримати тему, частково володіють уміннями ставити запитання та реагувати на репліки співрозмовника. Водночас 27, 6% учнів мають низький рівень, що свідчить про труднощі з формуванням зв'язної комунікативної взаємодії. У 4-Б класі ситуація складніша: 36,4% учнів демонструють низький рівень діалогічного мовлення, а середній рівень мають лише 18,2%**.** Це свідчить про недостатній досвід участі в діалогах, труднощі у логічному реагуванні на репліки, недотримання черговості висловлювань, відсутність навички ставити уточнювальні запитання, а також про низький запас активного словника учнів. Саме діалогічне мовлення є сферою найбільшої потреби у формувальному впливі для експериментального класу.

У контрольному 4-А класі рівень сформованості монологічних умінь є стабільно вищим. Більша частина учнів (62,1%) мають достатній або високий рівень. Це свідчить про сформованість структури висловлення, уміння логічно поєднувати мікротеми та завершувати думку. Натомість, у 4-Б класі результати загалом нижчі, проте не такі контрастні, як у діалогічному мовленні. Тут достатній та високий рівні становлять разом 63,7%**,** але ці навички у великої кількості учнів мають нестійкий характер: труднощі виникають у логічних переходах, доборі мовних засобів, поясненні ключових моментів мовлення. Монологічна форма потребує подальшого поступового ускладнення та тренування навичок структурованості.

Уміння аргументувати позицію у 4-А класі сформовані краще. На достатньому та високому рівнях перебувають понад половина учнів класу **(**58,6%)**.** Вони мають достатньо розвинуте уміння добирати приклади, пояснювати свою думку, будувати прості причинно-наслідкові ланцюжки. Проте для частини учнів все ще характерні фрагментарність аргументації та невміння наводити переконливі доказ для доведення власної думки. За даними діагностики у 4-Б класі достатня кількість учнів із середнім рівнем розвитку умінь аргументації — 27,3%**,** а також доволі високий відсоток учнів із низьким рівнем (Таблиця 2.1). З цих результатів можна зробити висновок про недостатню

сформованість навичок пояснення думки, труднощі у підборі прикладів та недостатнє розуміння логічної побудови доведення. Цей компонент також потребує системної формувальної роботи.

Найкращі результати на констатувальному етапі експерименту отримано в аспекті розвитку етикетних умінь в обох класах, але з різними тенденціями. У 4-А класі 41,4% учнів демонструють високий рівень етикетних умінь. Діти вміють використовувати ввічливі формули, дотримуються емоційно-мовленнєвих норм, проявляють доброзичливість та соціальну емпатію. У 4-Б класі цей показник ще вищий — 54,5% (Таблиця 2.1). Це засвідчує високий рівень соціально-комунікативної культури, емоційну зрілість та здатність до ввічливої взаємодії. Можливо, такі результати зумовлені як особливостями виховної роботи в класі, так і значною кількістю вправ на етикетне мовлення в навчальному-виховному процесі. Саме ця група умінь може стати опорою для подальшого розвитку риторичної компетентності в експериментальному класі.

Отже, можна зробити висновок, що констатувальний зріз виявив відмінності у стартових можливостях двох класів. Учні 4-А класу мають більш рівномірно сформовані риторичні уміння, демонструють кращу здатність до логічного, структурованого та аргументованого мовлення. У 4-Б класі виявилася більша кількість учнів із низьким рівнем у ключових видах риторичної діяльності — особливо у сфері діалогічної взаємодії та аргументації. Проте важливо зазначити, що експериментальний клас має сильний потенціал у сфері мовленнєвого етикету, що може стати основою для ефективного впровадження риторичних технологій. Загалом дані підтверджують необхідність системної формувальної роботи у 4-Б класі, спрямованої на розвиток логічності, виразності, послідовності та аргументованості мовлення, а також на формування навичок соціальної взаємодії.

2.2.Система завдань та вправ з української мови для формування риторичної компетентності учнів початкової школи

За словами Г. Лаврентьєвої та М. Шишкіна, формувальний експеримент передбачає цілеспрямоване створення та розвиток об’єкта дослідження в рамках спеціально організованого навчально-виховного процесу. При цьому реалізація методики здійснюється через послідовну низку експериментальних етапів або серій, що дозволяє систематично спостерігати та оцінювати результати формування явища [36, с.54]. Мета формувального етапу – це становлення риторичної компетентності учнів початкової школи методом упровадження риторичного підходу в комплексі з інтерактивними, арттерапевтичними та інноваційними методами навчання на уроках української мови в початковій ланці. Упродовж усього формувального етапу навчальна діяльність була організована так, щоб забезпечити розвиток навичок школярів четвертих класів логічно вибудовувати висловлення, бути активним учасником у діалозі, аргументувати свою позицію, дотримуватися норм мовленнєвого етикету та застосовувати засоби логічної й емоційної виразності.

У межах формувального етапу було використано риторичні вправи та завдання, скомбіновано інтерактивні методи, арттерапевтичні техніки та інноваційні освітні технології.

Під час відбору навчальних матеріалів було враховано класифікацію вправ, запропоновану Н. Голуб. Зокрема, підготовчі вправи спрямовані на формування вмінь визначати тему та мету виступу, формулювати основну тезу, моделювати аудиторію та аналізувати обраний матеріал, а також психологічно налаштовувати себе на успішний виступ. Творчі вправи забезпечують опанування навичок складання тексту виступу відповідно до композиції, використання елементів зацікавлення аудиторії та оригінального оформлення логічної структури. Аналітичні вправи сприяють розвитку аналітичного мислення, вмінь риторичного аналізу тексту та конкретних ситуацій публічного виступу. Тренувальні вправи орієнтовані на вдосконалення дихання, голосу, дикції, інтонації, пам’яті, а також відпрацювання жестів і міміки, формування навичок виголошення промови як по частинах, так і повністю [21, с.21].

Під час формувального етапу експерименту було впроваджено цілісну систему навчально-риторичних вправ, спрямованих на розвиток монологічного та діалогічного мовлення. З метою формування монологічних умінь учні виконували завдання на побудову розповіді або опису за опорними словами, ключовими поняттями чи тематичними групами лексики. Одним із завдань було складання короткого висловлювання за серією сюжетних малюнків, ілюстрацією або емоційно значущою ситуацією, що сприяло розвитку уміння структурувати висловлення та добирати доречні мовні засоби. Наприклад, *вправа "Прогулянка до лісу" (розповідь за опорними словами та сюжетним малюнком). Відповідно до завдання вправи, учням пропонується серія сюжетних малюнків на тему прогулянки до лісу та перелік опорних слів (наприклад: ранок, стежка, дерева, зустріч, враження, звірі, осінь). Завдання дітей — розглянути зображення, визначити послідовність подій, а потім скласти коротку розповідь, обов'язково використовуючи подані слова. Учні вибудовують структуру висловлювання за схемою вступ – основна частина – висновок, описують місце подій, головних героїв та результат прогулянки. Вправа спрямована на розвиток уміння логічно й послідовно будувати монолог, добирати доречні мовні засоби та поєднувати зорову інформацію з власним мовленням.*

Окремий логічний блок становили завдання на визначення й формулювання головної думки висловлення. Учням пропонували вправи:

- *«П'ять речень».* Мета вправи – навчити школярів лаконічно та логічно будувати коротке висловлювання, дотримуючись чіткої структури: вступ, основні твердження, висновок. Завдання передбачає складання учнем п'яти послідовних речень на задану тему. Ця вправа сприяє формуванню вміння виділяти головні думки, логічно поєднувати твердження, використовувати доречні мовні засоби та створювати завершений мінітекст.
- *«Поясни свою позицію»,* в якій учням пропонували обрати один із варіантів відповіді на запитання та аргументувати свій вибір, використовуючи слова-індикатори причинності (тому що, оскільки, через те, що, унаслідок цього тощо), *наприклад (запитання для учнів):*

«Що краще: провести вихідний на природі чи вдома? Обери варіант і поясни свою позицію.»

- *«Доведи або спростуй»,* мета якої — навчити дітей висловлювати обґрунтовану думку щодо певного запропонованого твердження, наводити логічні докази або спростування, використовувати причинно-наслідкові зв'язки та доречні мовні конструкції (по-перше, по-друге, тому що, отже тощо), *наприклад твердження для учнів: «Читати книги — це нудно». Доведи або спростуй.*

Розвитку діалогічного мовлення сприяло використання тренувальних вправ на постановку запитань, уточнення інформації та підтримання теми розмови *(«Запитай — уточни — продовж»*), мінідіалогів відповідно до заданої ситуації, завдань комунікативного вибору (*«Як би ти відповів?»*), а також мовленнєвих ігор, у яких учні вчилися не перебивати співрозмовника, коректно висловлювати незгоду, погоджуватися або пропонувати альтернативні варіанти.

Значна увага приділялася побудові логічного та послідовного викладу висловлювання, формуванню навичок робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та якісно формулювати тези. Завдання цього типу були спрямовані на поступове ускладнення риторичних умінь, розвиток навички поєднувати форму та зміст висловлення, а також розуміння комунікативної доцільності використання мовних засобів у конкретних мовленнєвих ситуаціях.

Вправа «Чому це важливо?».

Поясніть чому важливо виконувати свої обов'язки вдома, використовуючи не менше двох причин, зробіть висновок. У тексті використайте слова-зв'язки: тому що, оскільки, унаслідок цього, отже.

Формування навичок мовленнєвого етикету учнів початкової школи є невід'ємною частиною розвитку комунікативної компетентності школярів. У процесі роботи четвертокласники виконували різноманітні вправи, практичні завдання та брали участь у рольових мінісценках, які слугували для опанування етикетних мовленнєвих формул і дотримання норм ввічливого спілкування. Особлива увага приділялася вмінню тактовного звертання до співрозмовника,

доречного добору слів відповідно до ситуації, виявленню поваги та емпатії, постановці запитань та відповідей у ввічливій, конструктивній формі(ДодатокВ).

Під час уроків української мови учні вправлялися у побудові діалогів (наприклад, *«Похід у театр», «Вихідні на природі»*) під час яких одним з головних завдань було уникання конфлікту, вміння вислухати співрозмовника, дотримуватися пауз, не перебивати і реалізувати відповідні до ситуації спілкування невербальні засоби — погляд, жести, міміку. Для цього застосовувалися спеціальні вправи. Наприклад, *вправа «Уважний співрозмовник»* під час виконання якої один учень розповідає про улюблене заняття, а інший демонструє активне слухання (киває, підтримує зоровий контакт, уточнює запитаннями), після чого вони міняються ролями. Під час *вправи «Діалог без слів»* діти отримували картки з емоціями («подив», «радість», «сумнів») і повинні були додати їх до вербальної репліки, підсилюючи висловлювання невербальними засобами. У *рольовій грі «Як уникнути суперечки?»* двоє учнів мають розіграти мовленнєву ситуацію, наприклад двоє друзів одночасно хочуть взяти одну книжку з бібліотеки. Завдання полягає у виборі стратегії ненасильницької комунікації — стриманий тон, пауза для обдумування, доброзичливий жест або посмішка. На розвиток зорового контакту спрямована *вправа «Говорю — дивлюся»,* де учні читають короткий власний вислів і протягом усього промовляння дивляться на аудиторію, застосовуючи ввічливі звертання: *«Ви розумієте…», «Як Ви знаєте…».* Щодо навчання учнів правильного використання невербальних засобів відповідно до соціальної ситуації мовлення, ми поділяємо думку А. Нікітіної, яка пише, що «процес спілкування не вичерпується усним повідомленням, важливу роль при цьому відіграють невербальні засоби інформування. Важливе значення для утримання уваги аудиторії має зоровий контакт, що супроводжує мовлення. Варто дивитися безпосередньо в очі слухачам, використовуючи фрази: «Ви розумієте …», «Ви також помітили, що…», «Як Ви знаєте…». Це подобається людям, оскільки свідчить про те, що промовець бачить їх» [51, с. 95].

Для вдосконалення уміння побудови діалогічного мовлення ми застосовували моделювання типових ситуацій повсякденного спілкування, у яких діти могли природно відпрацьовувати мовленнєві формули:

- «У магазині» — учні відпрацьовували ввічливі способи звертання до продавця, формулювання прохання, подяки, вибачення;
- «У бібліотеці» — вправлялися у запитаннях про книгу, дотриманні етикету в публічному просторі, умінні звертатися до бібліотекаря;
- «Допомога другові» — формували навички підтримки, пропозиції допомоги, висловлення співчуття й доброзичливого ставлення;
- «Запитання вчителю» — відпрацьовували коректні форми звертання, чітке й ввічливе формулювання запиту, дякування за відповідь (Додаток Г).

Завдяки систематичному виконанню таких вправ учні поступово засвоювали норми мовленнєвого етикету, вчилися орієнтуватися в комунікативній ситуації, коригувати своє мовлення залежно від ситуації спілкування та особи співрозмовника, що сприяло формуванню культури мовлення й розвитку конкретних моделей поведінки в соціальній комунікації.

Важливим етапом формування риторичної компетентності було використання інтерактивних методів навчання. У цьому питанні нам імпонує думка О. Пометун, яка стверджує, що в процесі риторизації навчання ефективним є застосування інтерактивних методів, які передбачають тісну співпрацю учнів та забезпечують опанування нових знань через спільну діяльність у комфортному та стимулюючому навчальному середовищі. Однією з переваг інтерактивних технологій є можливість подолання розриву між комунікативними знаннями та практичними навичками, оскільки навчальні ігри та вправи базуються на комунікативних матеріалах та передбачають активний обмін досвідом між учасниками процесу [61, с.28].

Використання риторичного підходу на уроках української мови в початковій школі було реалізовано через систему інтерактивних форм роботи, що формували активну мовленнєву практику учнів і створювали умови для розвитку

стійких комунікативних умінь. До провідних методів належали робота в парах і групах, прийоми *«Мікрофон», «Акваріум», «Прес-метод», рольові ігри та навчальні дискусії (*Додаток Ґ). Використання представлених технологій відповідало завданням риторичного навчання, які передбачають активне включення учнів у процес мовленнєвої діяльності, формування вміння усвідомлено добирати мовні засоби та адекватно реагувати на висловлювання співрозмовника.

Робота в парах і групах створювала умови для природного розгортання соціальної взаємодії. Під час роботи учні обговорювали проблемні питання, розподіляти ролі, домовлятися про спільні рішення, що сприяло розвиткові навичок діалогічного мовлення. Аналіз результатів засвідчив, що діти почали частіше використовувати етикетні формули взаємодії (*«чи можемо погодити…», «я пропоную…», «уточнимо…»*), що свідчить про зростання комунікативної гнучкості молодших школярів.

Використання методу «Мікрофон» сприяло формуванню навичок лаконічного висловлення та структурованої усної репліки. Школярі вчилися формулювати думки чітко й виразно, не відхиляючись від теми. Аналітичний огляд цього методу роботи показав зростання рівня самостійності учнів у доборі аргументів та у вмінні відмежовувати головне від другорядного.

Метод «Швидкі діалоги» виконував функцію моделювання реальної комунікативної ситуації, у якій частина учнів виступала активними учасниками дискусії, тоді як інші спостерігали та аналізували мовленнєву взаємодію. Такі види вправ дозволили розвивати не лише риторичні уміння викладати думку, а й аналітичні навички оцінювання чужого висловлення за критеріями логічності, доречності та етичності.

Прес-метод був ефективним у формуванні навичок аргументації. Учні опановували структуру логічного міркування (твердження – пояснення – приклад – висновок), що є однією з ключових риторичних навичок. Під час аналізу вправ установлено, що учні поступово опановували правильність

вибудовування причинно-наслідкових зв’язків, використання аргументів з опертям на власний досвід або отримані знання.

Методика використання рольових ігор на уроках української мови в початковій школі сприяла зануренню учнів у процес моделювання життєвих ситуацій, де вони мали змогу апробувати різні комунікативні ролі та стратегії. Риторичний ефект таких вправ полягає у тренуванні варіативної основи мовленнєвої поведінки, умінні адаптувати висловлення до статусу, віку та комунікативної позиції співрозмовника.

Навчальні дискусії забезпечували розвиток умінь вести діалог та полілог у форматі змістовної дискусії: висувати аргументи, реагувати на контраргументи, зберігати етичність у спілкуванні. У ході аналізу дискусійних вправ простежено вдосконалення в учнів здатності уникати конфліктних формул, будувати висловлення в логічній послідовності та досягати спільного висновку під час групових обговорень.

У цілому інтерактивні методи в риторичному підході забезпечили комплексний розвиток комунікативної компетентності молодших школярів: уміння слухати й бути почутим, аргументувати власну позицію, знаходити компроміси та дотримуватися норм мовленнєвого етикету.

З метою розвитку емоційної виразності, задля підвищення внутрішньої мотивації до формування правильної структури мовлення та формування цілісної риторичної компетентності в учнів початкової школи ми використовували елементи арттерапевтичних методик. До основних напрямів роботи належали казкотерапія, драматерапія, лялькотерапія, малюнкова терапія та пантоміма (Додаток Д). Кожен із цих підходів виконував власну функцію у формуванні емоційно-ціннісного ставлення до мовленнєвої діяльності та сприяв поглибленню здатності учнів передавати зміст і настрій висловлення через інтонацію, правильне використання пауз та невербальних засобів комунікації.

Казкотерапія реалізовувалася через створення учнями власних авторських казок, зміну характерів персонажів, вигадування альтернативних фіналів та обговорення моралі твору. Така діяльність активізувала творчу уяву, сприяла

розвитку образного мислення та формувала внутрішню готовність до мовленнєвого самовираження. Аналіз результатів показав, що діти почали використовувати більш різноманітні лексичні засоби, частіше застосовували емоційно-оцінні слова та будували логічно завершені висловлення.

Драматерапія передбачала інсценізацію діалогів і невеликих сюжетних сценок, у яких учні мали змогу приміряти на себе різні ролі. Такий підхід сприяв розвитку навичок діалогічного мовлення, умінню регулювати темп, гучність та інтонаційну виразність, а також удосконаленню здатності взаємодіяти з партнером у мовленнєвій ситуації. Під час аналізу спостережень установлено, що учні стали впевненіше висловлюватися перед аудиторією та краще утримували послідовність висловлення.

Лялькотерапія надавала учням можливість моделювати мовленнєві ситуації у безпечному форматі, оскільки взаємодія через ляльку знижує рівень тривожності і створює психологічний захист. Використання ляльових персонажів допомагало школярам опосередковано виражати власні емоції, долати страх помилок і невпевненість. У процесі виконання вправ діти стали частіше ініціювати спілкування, використовували різні типи реплік (запитання, уточнення, оцінні судження), що свідчить про розвиток активної мовленнєвої позиції.

Малюнкова терапія передбачала створення учнями ілюстрацій до вигаданих чи запропонованих ситуацій, після чого вони презентували малюнки усно. Такий двоетапний формат — візуальна експресія та мовленнєва інтерпретація — сприяв формуванню стійкого емоційного зв’язку зі змістом висловлення. Учні вчилися добирати інтонаційні засоби відповідно до настрою малюнка, розширювали словниковий запас, пов'язаний з емоційно-оцінною лексикою, та вдосконалювали навички описового мовлення.

Пантоміма дозволяла розвивати невербальні компоненти комунікації — жести, міміку, пластику рухів. Учні відтворювали задані емоції або ситуації без слів, а потім обговорювали побачене, вербалізуючи власні враження. Така вправа сприяла усвідомленню взаємозв’язку між вербальними та невербальними

засобами комунікації, а також формуванню навичок точного передавання емоційного змісту в подальшому мовленні.

Комплексне застосування арттерапевтичних методик забезпечило зниження емоційної напруги, підвищення впевненості учнів у власних комунікативних можливостях, розвиток інтонаційної виразності та емоційної чутливості. Це, своєю чергою, створило сприятливі умови для успішної реалізації риторичного підходу в навчанні української мови в початковій школі.

Використання цифрових інструментів є невід'ємною частиною розвитку сучасного суспільства та навчального процесу. Під час навчання учнів у початковій школі використання технічних засобів навчання є надзвичайно доречним, адже вони відповідають природним пізнавальним потребам дітей. Завдяки своїй наочності, динамічності та інтерактивності такі інструменти активізують увагу, стимулюють інтерес до навчання та полегшують опанування норм української мови, що є частиною риторичної компетентності. Цифрові ресурси — від електронних підручників до інтерактивних ігор — допомагають урізноманітнити освітній процес і забезпечують більш ефективне, мотивувальне й сучасне засвоєння мовного матеріалу, а це своєю чергою сприяє розвитку риторичної компетентності учнів.

Цифрові технології відіграють важливу роль у модернізації освітнього процесу. Їх інтеграція в навчання української мови в початковій школі сприяє підвищенню мотивації учнів, інтенсифікації навчального процесу та розвитку ключових компетентностей. Розглянемо основні аспекти ефективного використання цифрових інструментів на різних етапах уроку, що сприяють розвитку риторичних умінь учнів.

Під час актуалізація знань вчитель може використовувати інтерактивні опитування (наприклад, Kahoot, Mentimeter) для перевірки попередніх знань, хмари слів для візуалізації ключових понять, перегляд та обговорення коротких відеофрагментів, що ознайомлюють із темою уроку.

Вивчення нового матеріалу може супроводжуватися мультимедійними презентаціями з використанням анімації для пояснення та обговорення нових

понять. На цьому етапі уроку можна використовувати освітні відео, інтерактивні схеми та таблиці для порівняння мовних явищ. Для розвитку риторичних умінь ефективними є інтегровані цифрові завдання: створення інтерактивних плакатів за текстами чи мовленнєвими ситуаціями у Canva чи Genially допомагає учням структурувати матеріал, виділяти головні тези та формулювати власні судження; розробка авторських вікторин у Kahoot або Quizizz сприяє формуванню вмінь аналізувати риторичні помилки та обирати оптимальні комунікативні стратегії. Створення коротких пояснювальних відео чи анімацій у Powtoon або Animaker розвиває навички усного монологічного мовлення, зокрема вміння чітко й логічно вибудовувати висловлювання відповідно до мети.

На етапі закріплення знань варто застосовувати онлайн-тести у Google Forms або на освітніх платформах (naurok.com.ua) , які дають можливість перевірити розуміння учнями комунікативних стратегій, мовленнєвого етикету та логічної структури висловлювання, а інтерактивні вікторини допомагають оперативно оцінити здатність учнів добирати доречні мовні засоби й аналізувати комунікативні ситуації.

Колективна робота в Padlet дає можливість формувати інтерактивні навички — узгоджувати позиції, аргументувати пропозиції, удосконалювати текст на основі зворотного зв’язку однокласників. У сукупності такі цифрові інструменти сприяють не лише перевірці, а й розвитку на уроках української мови в початковій школі змістового, мовленнєво-виражального, комунікативно-етичного та інтерактивного компонентів риторичної компетентності школярів [57, с.130-131].

Такі методи сприяли розвитку медіаграмотності, публічного мовлення та навичок самоаналізу, зокрема через цифрові портфоліо, де учні могли порівнювати власні виступи та визначати прогрес.

Формувальний етап експерименту засвідчив, що цілеспрямоване впровадження риторичного підходу в комплексі з арттерапевтичними, інноваційними технологіями та використанням цифрових інструментів створює оптимальні умови для розвитку риторичної компетентності учнів початкової

школи. Систематичне використання риторичних вправ забезпечило поступове ускладнення монологічних і діалогічних умінь, розвиток логічності, структурованості та виразності висловлення. Формування мовленнєвого етикету сприяло соціалізації школярів, навчанню етичного спілкування та опануванню конструктивних моделей поведінки в типових і соціально значущих ситуаціях.

Інтерактивні методи навчання посилили комунікативну активність учнів, розширили можливості для мовленнєвої практики та забезпечили розвиток аргументативних навичок, уміння слухати й конструктивно взаємодіяти. Арттерапевтичні техніки спрямовано впливали на емоційно-ціннісну сферу, знижували бар'єри спілкування, активізували творчий потенціал учнів та підвищували мотивацію до мовленнєвої діяльності. Інноваційні цифрові засоби значно урізноманітнили уроки, сприяли підвищенню інтересу до навчання, формували медіаграмотність та навички роботи з інформацією, а також підтримували розвиток публічного мовлення.

Комплексність застосованих методів забезпечила всебічний розвиток ключових компонентів риторичної компетентності: уміння логічно будувати висловлення, аргументувати, вести діалог, дотримуватися мовленнєвого етикету, використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації, а також упевнено й емоційно виразно презентувати власні думки.

2.3. Результати експериментального дослідження

Контрольний етап діагностики мав на меті оцінити динаміку розвитку риторичної компетентності учнів та визначити результативність застосованої методики. Головним досягненням навчально-дослідницької діяльності учнів вважатимемо розвиток уміння аргументовано висловлювати власні думки, будувати логічно послідовні висловлення, дотримуватися норм мовленнєвого етикету, а також проявляти комунікативну ініціативу в різних навчальних ситуаціях. Аналіз отриманих результатів уможливив порівняння рівнів риторичної підготовки на констатувальному та контрольному етапах

експерименту, що стало підґрунтям для висновків про ефективність запропонованих риторичних вправ, інтерактивних методів і дидактичних прийомів, упроваджених у процес навчання.

Під час контрольного етапу дослідження учні експериментального 4-Б класу та контрольного 4-А класу виконували діагностувальні завдання, аналогічні з завданнями констатувального зрізу знань:

- створення усного монологічного висловлення;
- участь у діалозі за заданою ситуацією;
- інсценізація короткої рольової взаємодії;
- завдання на аргументацію;
- використання мовленнєвих етикетних формул у змодельованій ситуації (Додаток Е).

Це забезпечило можливість порівнювати результати об’єктивно.

Було застосовано ідентичні критерії оцінювання, як і на констатувальному етапі: логічність і послідовність висловлення, уміння формулювати думку, комунікативна активність, культура мовленнєвого етикету, аргументативність та емоційна виразність**.** Кількісний аналіз результатів проводили за кожним критерієм визначення рівня сформованості риторичної компетентності, обчислення відсоткових змін і порівняння результатів двох етапів. Було визначено загальну й індивідуальну динаміку розвитку учнів.

Діаграма 2.2

Результати контрольного зрізу риторичних умінь учнів 4-А кл. (контр.) та 4-Б кл. (експ.)

Експериментальний клас зберіг найвищу динаміку саме в етикетних уміннях.

Аналіз результатів контрольного етапу експерименту, щодо розвитку риторичних умінь учнів 4-А (контрольного) та 4-Б (експериментального) класів засвідчує виразну позитивну динаміку в експериментальній групі за всіма чотирма видами риторичних умінь: умінням вести діалог, будувати коротке монологічне висловлювання, аргументувати власну позицію та дотримуватися норм мовленнєвого етикету (Таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Загальна таблиця за видах умінь

(середній % обчислений за 4 видах діяльності)

(контрольний зріз)

Рівень успішності	4-А кл. (контр.)	4-Б кл. (контр.)
Низький рівень	16,75 %	13,5 %
Середній рівень	23, 75 %	19 %
Достатній рівень	34,5 %	33 %
Високий рівень	25 %	34,5 %

Отримані показники контрольного зрізу свідчать про нерівномірний розподіл рівнів успішності учнів у 4-А та 4-Б класах. Хоча частка учнів із достатнім та високим рівнями є порівняно стабільною, у 4-Б класі простежується дещо вища кількість учнів із високим рівнем, ніж у 4-А. Це може бути зумовлено вже сформованими індивідуальними навчальними стратегіями або різницею у темпах засвоєння навчального матеріалу.

Таблиця 2.3

Зведена таблиця результатів сформованості риторичних умінь учнів (констатувальний та контрольний зріз) %

Рівень сформованості	4-А кл. (конст.)	4-А кл. (контр.)	4-Б кл. (конст.)	4-Б кл. (контр.)
Низький рівень	16,4%	16,75 %	22,5%	13,5 %
Середній рівень	22,4%	23, 75 %	18,2%	19 %
Достатній рівень	34,5%	34,5 %	31,8%	33 %
Високий рівень	26,7%	25%	29,6%	34,5 %

Порівняльний аналіз констатувального та контрольного зрізів демонструє виразну позитивну динаміку в розвитку риторичних умінь учнів експериментального класу. Зокрема, частка учнів із низьким рівнем помітно зменшується, тоді як кількість школярів, що досягли достатнього та високого рівнів, зростає. Значущим є зростання високого рівня сформованості риторичних умінь у 4-Б класі, що вказує на здатність учнів не лише відтворювати мовленнєві

моделі, але й активно застосовувати набуті знання у різних комунікативних ситуаціях. Це свідчить про ефективність запропонованої методики формування риторичної компетентності. Отримані дані підтверджують, що розвиток риторичних умінь є динамічним процесом і добре піддається корекції за умови систематичної педагогічної підтримки.

Таблиця 2.4

Таблиця динаміки рівнів сформованості риторичної компетентності учнів (констатувальний та контрольний зріз) %

Рівень сформованості	**Динаміка 4-А кл. (контр.)**	**Динаміка 4-Б кл. (експ.)**
Низький рівень	+ 0,35%	-7 %
Середній рівень	+ 1,35%	+ 0.8 %
Достатній рівень	0 %	+ 1, 2 %
Високий рівень	-1,7 %	+ 4, 9 %

У контрольному класі дані дослідження залишилися (Таблиця 2.4) в межах природних вікових коливань (не більше 2%). Це підтверджує відсутність зовнішнього впливу на мовленнєво-комунікативні уміння учнів 4-А класу та зберігає валідність педагогічного експерименту. Структура рівнів риторичної компетентності в контрольному класі залишається стабільною: переважають середній та достатній рівні, а високий проявляється у частини учнів переважно в етикетних та монологічних навичках.

Натомість експериментальний клас демонструє значне покращення у всіх видах риторичної діяльності (Діаграма 2.2). Найбільший прогрес зафіксовано у:

- діалогічному мовленні**,** адже у цьому виді риторичних умінь різко зменшився низький рівень та зросла кількість учнів із високими показниками взаємодії, уміння ставити запитання та підтримувати тему розмови;

- аргументації, що проявляється у здатності учнів наводити переконливі докази, пояснювати власну думку та вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки;
- етикетному мовленні, де значно підвищився рівень емоційної та соціальної чутливості, використання «ввічливих» формул, тактовності й невербальної виразності;
- монологічному висловленні, яке стало більш структурованим, логічним та емоційно насиченим.

Діаграма 2.3

Порівняльна динаміка рівнів сформованості риторичної компетентності учнів експериментального класу за результатами констатувального та контрольного експериментів

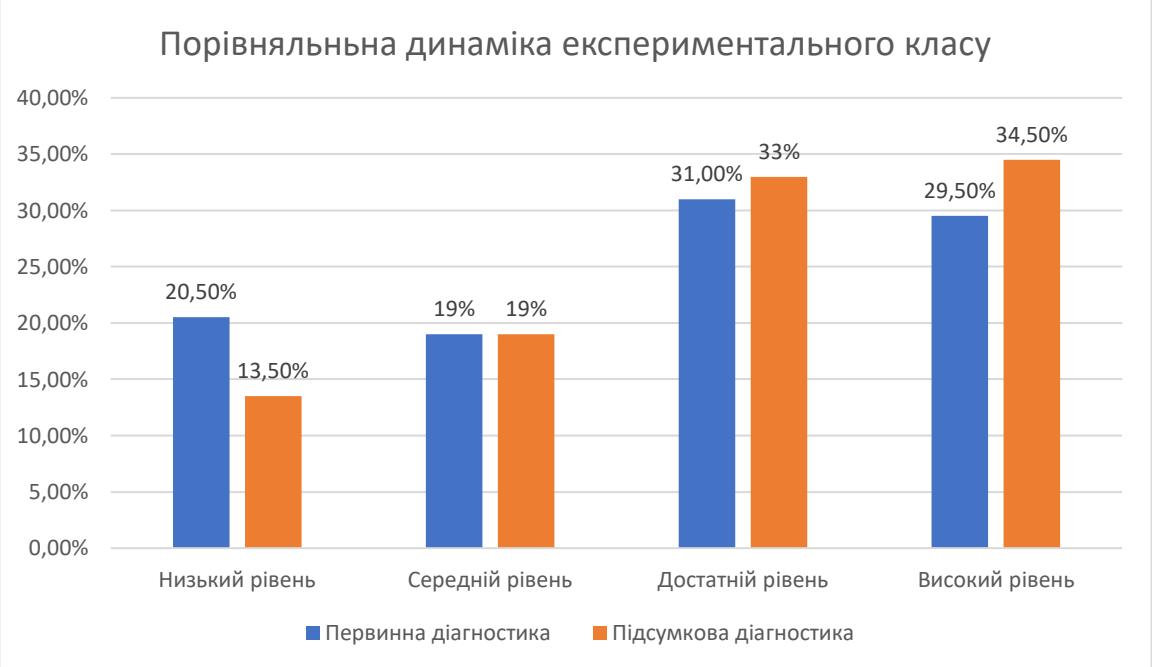

Отримані дані свідчать про ефективність упровадженої методики риторичного підходу на уроках української мови в початковій школі в комплексі з інтерактивними, арттерапевтичними та інноваційними технологіями. Результативна дія нововведень сприяла розвитку ключових компонентів риторичної компетентності учнів початкової школи, а також підвищенню загальної комунікативної культури та впевненості у мовленнєвій діяльності в різних соціальних сферах взаємодії.

Якісний аналіз порівняння даних констатувального та контрольного етапів експерименту дозволяє виокремити ґрунтовні якісні зміни у сформованості риторичної компетентності учнів експериментального класу, які стали можливими через системне застосування риторичного підходу, інтерактивних технологій, арттерапевтичних методів та інноваційних цифрових інструментів.

В експериментальному класі спостерігається істотна якісна зміна в діалогічному мовленні. Учні більш упевнено ведуть діалог, частіше ініціюють спілкування в різних соціальних ситуаціях, демонструють уміння ставити уточнювальні запитання та емпатійно реагувати на висловлювання учасників бесіди. Зменшився відсоток школярів, які уникають діалогу або не можуть підтримати тему розмови. Покращилися уміння комунікативної гнучкості, здатності слухати, не перебивати та використовувати етикетні формули. У контрольному класі цих якісних змін не виявлено.

Учні 4-Б класу (експериментальний клас) продемонстрували зростання у структурованості та логічності монологічних висловлень. Школярі удосконалили уміння виділяти головну думку, структурувати текст висловлювання за моделлю «вступ — основна частина — висновок», використовувати зв’язки між реченнями, уникаючи хаотичності вираження думки. Зросла кількість учнів, які здатні чітко, послідовно і виразно передавати власні думки. Також спостерігається збагачення активного словника й покращення інтонаційної виразності. У контрольному класі якісні зміни мінімальні та стосуються лише природного вікового розвитку.

В експериментальному класі якість аргументації думок істотно зросла. Учні навчилися не просто висловлювати думку, а й пояснювати її, наводити приклади, будувати причинно-наслідкові зв’язки. Збільшилася кількість дітей класу, які здатні логічно доводити свою точку зору та використовувати переконливі й уміло дібрані аргументи. Покращилася здатність розуміти позицію співрозмовника та коректно реагувати на зауваження. У контрольному класі здатність аргументації залишається переважно на середньому рівні та достатньому рівні без помітного зрушення.

Варто зазначити, що етикетні вміння під час початкової діагностики були найбільш розвиненими в обох класах, експериментальний клас продемонстрував додаткове їх удосконалення: діти почали використовувати більш різноманітні формули ввічливості, покращили навички невербальної комунікації, засвідчили більшу чутливість до емоційної атмосфери під час спілкування. Спостерігається зростання культури діалогу, здатності вирішувати комунікативні труднощі мирним шляхом та уникати конфліктогенних висловлювань. Контрольний клас зберіг показники в межах норми, але без якісного стрибка.

Порівняльний аналіз результатів констатувального і контрольного етапів дослідження показує системні позитивні зміни в експериментальному класі:

- зменшення низького рівня (в експериментальному класі зменшився майже вдвічі, учні, які раніше мали значні труднощі у висловленні думок, тепер демонструють елементарну логічність, чіткість та комунікативну активність);
- зростання середнього рівня з переходом у вищі (у експериментальному класі залишився стабільним через перехід частини учнів у групи достатнього та високого рівнів, цей процес вказує на реальний розвиток**,** а не перерозподіл показників);
- зростання достатнього рівня (учні експериментального класу стали більш впевнено використовувати основні риторичні навички: будують логічні монологи, можуть аргументувати позицію, активно беруть участь у діалозі, що підтверджує системність і ефективність роботи);
- суттєве збільшення високого рівня (у експериментальному класі за результатами підсумкової діагностики зріс до 34,5% порівняно з початковим етапом, де відсоток був 29,6 %**,** що є найкращим показником; ця група демонструє повноцінні риторичні уміння: логічність, аргументованість, виразність, культуру мовлення та готовність до комунікативної взаємодії);
- стабільність контрольної групи (контрольний клас зберіг свої результати майже без змін (коливання близько 2%), це підтверджує, що зростання в експериментальному класі є результатом упровадженої методики, а не зовнішніх чинників).

Отже, можна вважати, що підвищення рівня риторичної компетентності в експериментальному класі, є результатом запропонованої системи роботи — використання риторичних вправ, інтерактивних методів, арттерапевтичних технік та інноваційних цифрових інструментів. Використання цих методів на уроках української мови забезпечило стійке й комплексне зростання риторичної компетентності молодших школярів**.** Результати демонструють стабільну позитивну динаміку у всіх компонентах риторичної компетентності: від логічності висловлення до етикету та емоційної виразності. Натомість у контрольному класі зафіксовано лише незначні зрушення, що вкладаються у межі природного вікового розвитку та не демонструють суттєвого прогресу в риторичній підготовці.

Висновки до розділу ІІ

Проведене експериментальне дослідження дало змогу всебічно оцінити рівень сформованості риторичної компетентності учнів початкової школи, визначити динаміку її розвитку в процесі систематичного формувального впливу та встановити результативність запропонованої методики риторичного навчання. Результати констатувального зрізу засвідчили нерівномірність розвитку окремих компонентів риторичної компетентності молодших школярів та продемонстрували відмінності у рівнях сформованості риторичних умінь між учнями контрольного (4-А кл.) й експериментального (4-Б кл.) класів. Найбільш проблемними для обох груп виявилися вміння діалогічної взаємодії та аргументації, що підтверджує актуальність системної роботи саме в цих напрямах.

Розроблена й упроваджена система риторичних вправ, інтерактивних методів, арттерапевтичних технік та інноваційних цифрових інструментів забезпечила створення цілісного педагогічного середовища, спрямованого на розвиток ключових риторичних умінь учнів 4-Б класу. Формувальний етап експерименту продемонстрував, що поєднання риторичного підходу з

інтерактивними методами, емоційно-виражальними техніками та сучасними цифровими ресурсами значно посилює комунікативну компетентність учнів, активізує їхню мовленнєву ініціативу та сприяє формуванню логічно, послідовно й виразно побудованого висловлення відповідно до соціальної ситуації мовлення.

Контрольний зріз підтвердив ефективність запропонованої методики: в експериментальному класі зафіксовано суттєве зменшення кількості учнів із низьким рівнем риторичних умінь та стабільне зростання показників достатнього й високого рівнів за всіма чотирма видами діяльності — ведення діалогу, побудова монологу, аргументація та дотримання норм мовленнєвого етикету. Значні позитивні зміни простежуються в розвитку діалогічного мовлення та умінь аргументувати власну думку, які на констатувальному етапі дослідження були найбільш проблемними. Водночас у контрольному класі рівень риторичної компетентності залишився в межах природних вікових коливань, що підтверджує валідність формувального впливу.

Якісний аналіз результатів засвідчив не лише кількісне зростання рівнів сформованості умінь, а й сутнісні зміни в характері мовленнєвої поведінки учнів експериментального класу: зросла здатність ініціювати й підтримувати діалог, логічно структурувати висловлення, добирати доцільні мовні та невербальні засоби, демонструвати емоційну виразність та комунікативну гнучкість. Важливим результатом є підвищення рівня культури мовленнєвої взаємодії, зменшення комунікативних бар’єрів і зростання впевненості учнів у власних мовленнєвих можливостях.

Отже, результати експериментального дослідження підтверджують ефективність використання риторичного підходу на уроках української мови в початковій школі у поєднанні з інтерактивними, арттерапевтичними та інноваційними технологіями. Запропонована система методів і вправ забезпечує комплексний розвиток риторичної компетентності молодших школярів і може бути рекомендована для широкого впровадження в практику початкової освіти

як дієвий засіб формування комунікативних, соціальних та емоційно-ціннісних умінь учнів.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було комплексно розв’язано всі поставлені завдання, що дало змогу теоретично обґрунтувати та практично підтвердити ефективність риторичного підходу в навчанні української мови учнів початкової школи. У роботі було визначено теоретико-методологічні засади використання риторичного навчання, висвітлено психолого-педагогічні умови формування риторичної компетентності учнів початкової школи та описано результати впровадження розробленої системи риторичних вправ і методичних прийомів у педагогічну практику.

Теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що риторичний підхід у сучасній початковій освіті є цілісною методичною системою, яка органічно поєднує мовленнєвий, когнітивний, комунікативно-етичний та особистісно орієнтований напрями розвитку школярів та узгоджується зі стратегічними завданнями Нової української школи, а саме дитиноцентризмом, компетентнісним та діяльнісним підходами. У межах цієї концепції мовлення розглядають не лише як засіб передачі інформації, а як інструмент мислення, взаємодії, впливу й особистісної самореалізації. Це дає змогу формувати активну мовну особистість молодшого школяра, яка здатна до усвідомленої побудови логічного й переконливого висловлювання, конструктивної взаємодії, аргументованого відстоювання власної позиції та відповідальної участі у комунікативних ситуаціях відповідно до мовленнєвого етикету.

У роботі з’ясовано, що ефективність риторичного підходу забезпечується сукупністю педагогічних принципів — свідомості й активності, наочності, систематичності та послідовності, діяльнісного характеру та індивідуалізації навчання. Їх цілеспрямоване поєднання створює педагогічну основу розвитку риторичної компетентності молодших школярів і сприяє організації відповідного освітнього середовища. Важливо, що риторичний підхід тісно інтегрується з арттерапевтичними технологіями (казкотерапія, драматерапя, лялькотерапія, малюнкова терапія, пантоміми), інноваційними цифровими

інструментами та інтерактивними методами(рольові ігри, риторичні ситуації, групові форми роботи та робота з комунікативними моделями діалогу й аргументації), які підсилюють комунікативну активність учнів, стимулюють розвиток творчого та критичного мислення, розширюють спектр мовленнєвих ситуацій та сприяють формуванню емоційно забарвленого, виразного й етичного мовлення молодших школярів.

З'ясовано, що риторичний підхід у центрі уваги має мовну особистість учня, здатну до логічної, етичної та ефективної комунікації, що повністю узгоджується з вимогами Нової української школи щодо формування компетентного, соціально активного та відповідального здобувача освіти. На основі опрацьованих джерел обґрунтовано ключові психолого-педагогічні засади цього підходу, які ґрунтуються на необхідності врахування вікових особливостей молодших школярів, їхньої природної емоційності, чутливості до оцінювання й потреби у психологічно безпечному середовищі. При цьому вчитель постає не лише організатором навчального процесу, а й зразком мовленнєвої поведінки, що формує культуру слова, моделює етичні комунікативні ситуації та створює умови для розвитку логічного, послідовного, аргументованого мовлення учнів. З урахуванням зазначених положень риторичний підхід постає як науково вмотивована, цілісна система, що поєднує мисленнєву, емоційно-ціннісну й комунікативну сфери розвитку особистості молодшого школяра та забезпечує перехід від формального засвоєння мовних правил до свідомого, осмисленого та етичного мовлення у різних навчальних і життєвих ситуаціях.

Констатувальний етап педагогічного експерименту дав змогу визначити стартовий рівень риторичної компетентності учнів четвертих класів, зокрема уміння взаємодіяти у діалозі, будувати коротке монологічне мовлення, аргументувати власну позицію та дотримуватися норм етикету мовлення. Отримані результати діагностики дали змогу окреслити певні особливості у сформованості риторичних умінь учнів обох класів. У контрольному (4-А) та експериментальному (4-Б) класах простежується різний розподіл рівнів

оволодіння змістовим, мовленнєво-виражальним, комунікативно-етичним та інтерактивним компонентами риторичної компетентності. У 4-А класі спостерігається більш збалансована структура показників, що свідчить про відносну рівномірність розвитку риторичних умінь серед більшості учнів. У 4-Б класі результати також демонструють наявність учнів із достатнім і високим рівнями мовленнєвої підготовки, проте поряд із цим фіксується потреба окремої частини дітей у додатковій підтримці щодо логічності висловлення, аргументації та послідовності мовлення. Така динаміка вказує не стільки на суттєві розбіжності між класами, скільки на різноманітність індивідуальних траєкторій мовленнєвого розвитку, що є природною для початкової школи й підтверджує доцільність подальшої системної роботи над удосконаленням риторичних умінь учнів. Ці результати підкреслили необхідність системної формувальної роботи саме в експериментальному класі.

На формувальному етапі експерименту було впроваджено розроблену систему вправ, що охоплювала всі компоненти риторичної компетентності — змістовий, мовленнєво-виражальний, комунікативно-етичний та інтерактивний. Завдання формувального етапу були скеровані на всебічний розвиток риторичної діяльності молодших школярів і охоплювали широкий спектр мовленнєвих умінь, серед яких провідне місце посідали формування монологічного та діалогічного мовлення, удосконалення аргументативних навичок, розвиток мовленнєвого етикету й уміння структурувати інформацію відповідно до комунікативної мети. На рівні монологічного мовлення учні виконували вправи на побудову опису, розповіді чи мініпромови за опорними словами, сюжетними малюнками або ключовими поняттями, що сприяло розвитку логічності, послідовності та зв’язності висловлення. Для вдосконалення діалогічних умінь застосовувалися рольові мінісценки, етикетні діалоги та інтерактивні вправи, спрямовані на вміння вести розмову, дотримуватися норм мовленнєвої етики, коректно реагувати на репліки співрозмовника та проявляти комунікативну емпатію.Розвиток уміння аргументувати свою думку забезпечували завдання, у яких учні мали формулювати тезу, добирати переконливі докази, будувати

причинно-наслідкові зв’язки й робити висновки, що формувало здатність логічно обґрунтовувати власну позицію та критично оцінювати інформацію. Особлива увага приділялася оволодінню нормами мовленнєвого етикету — тактовному звертанню, доречності добору мовних засобів, умінню ставити запитання та вести конструктивний діалог — що створювало основу для розвитку етичної та соціально відповідальної комунікації учнів молодшого шкільного віку. Усі завдання були спрямовані на формування в учнів здатності створювати авторські висловлення, усвідомлювати комунікативну мету, добирати стратегії і тактики мовленнєвої взаємодії, а також поєднувати змістову, логічну й емоційно-виражальну складові риторичного висловлення.

Порівняльний аналіз результатів контрольного та формувального зрізів продемонстрував позитивну динаміку розвитку риторичних умінь в експериментальному класі. Показник високого рівня підвищився з 29,6 % до 34,5 %, частка учнів із низьким рівнем суттєво зменшилася, а загальний розподіл рівнів набув більшої рівномірності. Це свідчить про ефективність запропонованої методичної системи, особливо щодо розвитку логічності висловлення, аргументації, комунікативно-етичної поведінки та навичок діалогічної взаємодії. Отже, риторичний підхід у поєднанні з арттерапевтичними, інноваційними та інтерактивними технологіями довів свою результативність у формуванні риторичної компетентності учнів початкової школи.

Проведене дослідження, присвячене теоретичному обґрунтуванню та експериментальній перевірці ефективності використання риторичного підходу до навчання української мови в початковій школі, досягло поставленої мети. Висунута гіпотеза про те, що цілеспрямоване впровадження системи риторичних вправ у поєднанні з арттерапевтичними методиками та інтерактивними технологіями забезпечить комплексний розвиток риторичної компетентності молодших школярів, була підтверджена.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що риторичний підхід має значний потенціал у модернізації уроків української мови

відповідно до викликів сучасної освіти. Він забезпечує формування соціально активної, відповідальної та комунікативно компетентної особистості, здатної до конструктивної взаємодії, критичного мислення, логічного висловлення та етичної комунікації. Використання риторичного підходу на уроках української мови в початковій школі сприяє становленню культури слова, розвитку емпатії, мовленнєвої етики, умінь презентувати власні думки та ефективно брати участь у діалозі — компетентностей, які є базовими для всебічного розвитку молодшого школяра і відповідають стратегічним орієнтирам Нової української школи. Отже, результати проведеного дослідження підтверджують, що впровадження риторичного підходу в системі навчання української мови в початковій школі є науково обґрунтованим, педагогічно доцільним і практично ефективним.

Розроблена система завдань може бути ефективно застосована в роботі вчителів початкової школи, оскільки забезпечує цілеспрямований розвиток ключових компонентів риторичної компетентності учнів та відповідає сучасним освітнім вимогам. Її практична цінність полягає в універсальності, можливості інтеграції в різні типи уроків української мови та гнучкості щодо адаптації до рівня підготовки молодших школярів. Крім того, завдання та вправи можуть бути використані в програмах підвищення кваліфікації педагогів як приклад інноваційної риторичної підготовки молодших школярів, що поєднує традиційні мовленнєві практики з інтерактивними, арттерапевтичними й цифровими методами. Ці вправи також становлять науковий інтерес для подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення мовної освіти, розширення спектра риторичних технологій та формування мовної особистості учня відповідно до завдань Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lewis D. G., Hasty, J., Snipes, M. M. *QuantitativeandQualitativeAnalysis*. [CC BY 4.0] – Режим доступу: https://openstax.org/details/books/introduction-anthropology (Дата звернення 10.10.2025)

2. Андрусик В. П. *Диференційований підхід до навчання на уроках української мови та математики*. – Режим доступу: http://vandrusik.blogspot.com/p/blog-page_1140.html

3. Баліка М. Методичні аспекти використання інтерактивних методів навчання на уроках української мови у початковій школі / М. Баліка // *Молодий вчений*. – 2019. – № 9 (73). – С. 355–358. – Режим доступу: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-76 (Дата звернення 30.07.2025)

4. Башманівська Л. А. Проблема формування риторичної компетентності студентів-філологів: теоретичний аспект. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика. - 2016.* - С. 153–170. – Режим доступу: https://eprints.zu.edu.ua/23313/1/%D0%9B._%D0%90._%D0%91%D0%B0%D1%88%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.PDF (Дата звернення 16.03.2024)

5. Бойко А. Е. Використання арт-педагогічних технологій як засобу творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: Психолого-педагогічні науки*. – 2014. – № 5. – С. 68–73.

6. Бойко О. В., Шевченко Т. В. Інтерактивні методи навчання на уроках української мови. *Закарпатські філологічні студії* / редкол.: І. М. Зимомря М. М. Палінчак Ю. М. Бідзіля та ін. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Т. 1, вип. 32. – С. 9–14. – Режим доступу: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/32/part_1/3.pdf (Дата звернення 17.12.2024)

7. Бондаренко Г. Діагностика мовленнєво-риторичної діяльності вчителя початкової школи на уроці // Початкова школа і сучасність. — 2015. — № 10. — С. 3–7.

8. Бондаренко Г. Підготовка вчителя до риторизації освітнього процесу в початковій школі. У кн.: *Навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у викликах сьогодення : монографія* / за заг. ред. О. В. Лобової, І. П. Рогальської-Яблонської. Цьома С. П., 2018. С. 267–283.

9. Васьківська Г., Косянчук С. Риторичні вміння учнів старшої школи в контексті ціннісно-смислової сфери // Українська мова і література в школі. — 2011. — № 8. — С. 14–19.

10. *Великий тлумачний словник української мови*. Режим доступу: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (Дата звернення 12.12.2024)

11. Власенко О. В. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів. *Управління школою*. – 2005. – № 22–24, серпень. – С. 21–22.

12. Герман В. В. Риторична культура як основа формування риторичної особистості вчителя // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. — 2013. — № 20. — С. 66–69. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2013_20_17 (Дата звернення 26.09.2025)

13. Герман В., Устименко О. Методика формування риторичної компетентності учнів старшої школи. *Молодий вчений*. – 2023. – № 10 (122). – С. 28–32. – Режим доступу: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-7 (Дата звернення 23.09.2025)

14. Голуб Н. Б. Культура діалогу на уроці української мови: проблеми і перспективи // Наукові записки. Серія «Філологічна». — Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. — С. 130–133.

15. Голуб Н. Б. Мовні засоби риторичної майстерності // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8 : Філологічні науки (мовознавство

і літературознавство). — Вип. 3. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. — С. 175–181.

16. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія. — Черкаси : Брама-Україна, 2008. — 400 с.

17. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади риторики у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. … д-ра пед. наук. Київ, 2019. 272с. Режим доступу: https://www.scribd.com/document/725985958/Holub-dis (Дата звернення 19.06.2025)

18. Голуб Н. Елементи практичної риторики на уроках української мови в 10–11 класах ліцею. — 11 с. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716199/1/Golub_2019_1.pdf (Дата звернення 26.05.2025)

19. Голуб Н. Методом щоденних вправ: практичні аспекти риторизації вивчення української мови та літератури в школі // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах

20. Голуб Н. Практичний аспект риторизації процесу навчання української мови і літератури в школі // Українська мова і література в школі. — 2008. — № 1. — С. 11–16.

21. Голуб Н. *Риторична компетентність учнів старших класів як показник сучасної мовної культури. Компетентнісний підхід у неперервній освіті* / І. Єрмакова. – Донецьк : Каштан, 2012. – 260 с.

22. Горошкіна О. М. Роль риторики в комунікативній підготовці учнів. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. С. 134–137.

23. Горошкіна О. М., Нікітіна А. В., Попова Л. О., Рудіна О. М., Порохня Л. В. *Риторична культура вчителя в умовах профілізації*. Луганськ, 2007. 56 с.

24. Горошкіна О. Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. – № 3 (110). – С. 7–10.

25. Горошкіна О. Роль риторики у формуванні мовної особистості учня. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2009. № 4 (167). С. 28–37.

26. Грибан Г. В. Інноваційні підходи щодо вивчення української мови в загальноосвітній школі [Електронний ресурс] / Г. В. Грибан. – Режим доступу: http://zippo.net.ua/index.php?page_id=251 (Дата звернення 13.07.2025)

27. Гриньова М. В., Губарь О. Г. *Формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків в інклюзивному навчальному середовищі основної школи (перехідному етапі НУШ) : навч.-метод. посіб.* Полтава : Астрая, 2021. 273 с. Режим доступу: http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Гриньова,%20Губарь.pdf (Дата звернення 12.11.2025)

28. Гудима Н. Риторична компетентність в умовах Нової української школи: нові вимоги до вчителя. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2025. № 38. С. 120–132. Режим доступу: http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/337410/325895 (Дата звернення 17.11.2025)

29. Деркач О. О. Реалізація виховного потенціалу арт-педагогіки в умовах навчально-виховного процесу початкової школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14 «Теорія і методика мистецької освіти»*. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 8 (13). – С. 155–159.

30. Коваленко С. Риторична освіта в контексті сучасної лінгводидактики. *Бібліотечка «Дивослова»*. – 2008. – № 8. – С. 51–58.

31. Ковінько А. В. Суть і технології застосування арт-терапії в роботі з молодшими школярами. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. Вип. 50 (103). С. 315–321.

32. Ковінько А. В. Технологія підготовки майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії: теоретичний аспект. *Педагогіка та психологія*. 2016. Вип. 54. С. 179–186. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2016_54_22 (Дата звернення 10.10.2025)

33. Козігора М. Арттерапія як засіб навчання і виховання учнів початкової школи. *Молодий вчений*. – 2018. – № 7 (59). – С. 198–201. – Режим доступу: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4232 (Дата звернення 10.10.2025)

34. Кучеренко І. Риторизація сучасного уроку української мови: зміст і шляхи реалізації. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. – 2013. – № 45. – С. 67–73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2013_45_12 (Дата звернення 18.02.2025)

35. Кучерук О. А. Формування риторичної компетентності старшокласників у процесі українськомовної освіти // Українська мова і література в школах України. – 2016. – № 1. – С. 9–14.

36. Лаврентьєва Г. П., Шишкіна, М. П. *Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту*. – Київ : ІІТЗН НАПН України, 2007. – 74 с. – Режим доступу: https://lib.iitta.gov.u0a/id/eprint/421/1/PolnyText.pdf (Дата звернення 10.12.2024)

37. Лиходєєва В. Д. Дослідницький підхід у навчанні учнів елементів стохастики з використанням інформаційних технологій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2 "Комп'ютерно-орієнтовані системи"*. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – № 6 (13). – С. 105–111.

38. Макович Х. Я., Вербицька Л. О., Капітан Н. О. *Словник термінів і понять риторики*. Львів, 2016. Режим доступу: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/3431/1/Риторичний%20словник.pdf (Дата звернення 26.08.2025)

39. Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини* / за ред. Н. Побірченко. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. Вип. 8, ч. 2. 366 с.

40. Мартиненко С. М. Проблема підготовки вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності: особливості, здобутки, перспективи. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 17: Теорія та практика*

навчання та виховання. С. 72–78. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/31572/Martinenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення 29.09.2025)

41. Мартіна О. Діалогічне мовлення як засіб формування комунікативної компетентності учнів початкових класів. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. – 2019. – № 27. – С. 375–380. – Режим доступу: https://doi.org/10.32626/2309-9763.2019-27-375-380 (Дата звернення 12.07.2025)

42. Мацько Л. Риторика: предмет, основні поняття, розділи. *Дивослово*. 2001. № 12. С. 28–31.

43. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text (Дата звернення 06.01.2025)

44. Нечволод Л. І. *Риторика*. Бібліотека журналу «Вивчаємо українську мову та літературу». Харків : Основа, 2014. Вип. 12 (133). 160 с.

45. Нищета В. А. Інноваційний аспект риторизації шкільної мовної освіти. *Розвиток науки педагогіки та психології у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2011. С. 80–81.

46. Нищета В. А. Методика навчання риторики в школі : навч. посіб. / автор-уклад. В. А. Нищета. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 194 с.

47. Нищета В. А. *Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи : монографія*. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 337 с.

48. Нищета В. А. Теоретико-методологічне обґрунтування риторичного підходу до навчання мови в школі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 57. С. 207–212. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_57_47 (Дата звернення 12.09.2025)

49. Нищета В. Принципи вивчення риторики в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. – 2011. – № 1. – С. 16–20.

50. Нищета В. Психологічні засади процесу формування риторичної компетентності учнів основної школи. *Теоретична і дидактична філологія*. – 2014. – Вип. 18. – С. 87–92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tidf_2014_18_19 (Дата звернення 24.06.2025)

51. Нікітіна А. В. *Самостійна робота студентів з риторики : навч.-метод. посібник* / А. В. Нікітіна; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Старобільськ : Вид-во ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2015. – 313 с.

52. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої освіти. Режим доступу: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (Дата звернення 25.12.2024)

53. *Педагогічний експеримент : навч.-метод. посіб.* / [укладач О. Е. Жосан]. – Кіровоград : Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. – 72 с. – Режим доступу: https://library.kr.ua/wp-content/elib/zhosan/pedekspnmp.pdf (Дата звернення 13.08.2025)

54. Пентилюк М. І., Караман, С. О., Караман, О. В. та інші. *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах* / М. І. Пентилюк та інші. – Київ : Ленвіт, 2004. – 400 с.

55. Пентилюк М. Формуючи риторичну особистість: текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2008. № 5 (68). С. 84–91.

56. Подлевська Н. *Формування культури спілкування – одна із важливих проблем навчання рідної мови*. – Режим доступу: https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/4868 (Дата звернення 18.02.2025)

57. Покотило А. М. Цифровізація навчання на уроках української мови в початковій школі. *Наукова колекція Навчально-наукового інституту Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка : збірник наукових праць здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників* (за матеріалами ІІІ Всеукраїнської науково-практичної

конференції «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики часу», м. Глухів, 15 травня 2025 р.). – Вип. 3. Ч. 1-3. – Глухів, 2025. – Ч. 1. – С. 128–132.

58. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : б-ка з освітньої політики / за ред. О. В. Овчарук. – Київ : К. І. С., 2004. – С. 66–72.

59. Пометун О. І. *Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання* : наук.-метод. посіб. – Київ : АСХ, 2004. – 192 с.

60. Пометун О. І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : б-ка з освітньої політики / за ред. О. В. Овчарук. – Київ : К. І. С., 2004. – С. 16–25.

61. Пометун О., Пироженко Л. *Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід*. Київ, 2002. 135 с.

62. Прокопчук Л. В. *Риторика. Модульний курс : навчальний посібник*. 2017. Режим доступу: https://duikt.edu.ua/uploads/l_1961_32796724.pdf (Дата звернення 25.06.2025)

63. Проценко В. Л. Розвиток емоційної сфери молодших школярів з порушеннями інтелекту засобами арт-терапії. У зб.: *Збірник наукових праць здобувачів освітнього ступеня бакалавр і магістр факультету спеціальної освіти, психології та соціальної роботи* / за ред. О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2022. Вип. 15. С. 179.

64. Пруняк Л. В. Використання елементів риторики в мовленнєвій підготовці молодших школярів. *Педагогічні науки : зб. наук. праць* / ред. кол. Є. С. Барбіна, В. Л. Федяєва, В. В. Кузьменко. Херсон, 2008. Вип. 49. С. 116–119.

65. П'ятакова Г. П., Заячківська Н. М. *Сучасні педагогічні технології та методика застосування у вищій школі* : навчально-методичний посібник для

студентів та магістрантів / Г. П. П'ятакова Н. М. Заячківська. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 55 с.

66. Савчин М. В., Василенко Л. П. *Вікова психологія : навчальний посібник*. Київ : Альма матер, 2005. 169 с. Режим доступу: https://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Savchyn-Vikova-psykholohiia-.pdf (Дата звернення 12.10.2025)

67. Софій Н. З., Онопрієнко О. В., Найда Ю. М., Пристінська М. С., Большакова І. О. *Нова українська школа: порадник для вчителя* / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с. Режим доступу: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf (Дата звернення 12.12.2024)

68. Федоренко В. Розвиток риторичних здібностей школярів у навчальному процесі. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2008. № 8 (38). С. 61–64.

69. Шапар В. Б. *Психологічний тлумачний словник* / В. Б. Шапар. – Харків : Прапор, 2004. – 640 с.

70. Шарко В. Д. *Сучасний урок: технологічний аспект* : посібник для вчителів і студентів / В. Д. Шарко. – Київ : СПБ Богданова А. М., 2007. – 220 с.

71. Щербина В. І., Волкова О. В., Романенко О. В. *Інтерактивні технології на уроках української мови та літератури*. – Харків : Основа, 2005. – Вип. 3. – 96 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Спостережний лист моніторингу рівня риторичних умінь учнів початкової школи на уроках української мови

№ з\п	**Критерій оцінювання**	**Опис мовленнєвого прояву**	**Рівень успішності**	**Коментар вчителя**
1.	Логічність і послідовність висловлення	Послідовність, структурованість, завершеність думки		
2.	Формулювання та пояснення власної думки	Чіткість, аргументованість, змістовність позиції		
3.	Уміння вести діалог	Дотримання черговості, доречність реплік		
4.	Аргументація	Приклади, докази, пояснення		
5.	Етикет мовленнєвої взаємодії	Ввічливість, звертання, тон спілкування		
6.	Емоційно-інтонаційна виразність	Інтонація, темп, емоційність		
7.	Доречність мовних засобів	Адекватність словника, стилістика		
8.	Участь у груповій роботі	Співпраця, взаємодія, здатність домовлятися		

Додаток Б

Комплекс вправ для визначення риторичних умінь учнів початкової школи (4 клас) на уроках української мови (констатувальний етап діагностики)

1. Уміння вести діалог

Вправа: Мініінтерв'ю "Мій день"

Мета: розвивати в учнів навички ведення діалогу, уміння ставити запитання, логічно продовжувати розмову, уважно слухати співрозмовника та не перебивати його; формувати комунікативні та риторичні уміння в умовах живого спілкування.

Завдання:

- навчитися ставити питання, що стосуються життя та інтересів іншої людини;
- використовувати на практиці логічне продовження теми розмови;
- розвивати вміння слухати та чітко відповідати на запитання;
- дотримуватися норм етикету мовлення під час спілкування.

Хід виконання

1. Підготовчий етап**:**

- Учитель пояснює учням мету вправи, умови та правила проведення інтерв'ю.
- Нагадує про культуру мовної поведінки, черговість мовлення та активне слухання.
- Учні формують пари (можна випадково або за інтересами).

2. Основна частина:

- Учні по черзі ставлять запитання партнеру про його день, хобі, улюблені заняття, школу.
- Під час відповіді школяр намагається розгорнуто пояснити свої дії чи емоції та структуровано побудувати своє висловлювання.

• Після відповіді учень, який розпочинав діалог, може поставити уточнювальне запитання або продовжити тему бесіди.

• Учитель спостерігає за діалогом, звертає увагу на дотримання правил мовного етикету.

3. Заключна частина:

● Після завершення обох частин діалогу (коли кожен учень був і «інтерв'юером», і «опитуваним») клас обговорює, що сподобалося у спілкуванні, які запитання були цікавими, що можна покращити.

● Учитель дає зворотний зв'язок за критеріями: чи задає запитання, чи відповідає на

2. **Уміння будувати коротке монологічне висловлювання**

Мінімонолог "Моя улюблена тварина"

Мета:розвивати навички логічного і структурованого висловлювання, формувати вміння передавати емоції та ставлення до теми, вдосконалювати використання доречних мовних засобів у монологічному висловленні, виявити рівень риторичних умінь учнів у монологічній формі.

Завдання:

● побудувати короткий монолог, що включає вступ, основну частину, висновок;

● передати емоційне забарвлення власної розповіді;

● використати доречні мовні засоби: прикметники, порівняння, інтонаційні засоби;

● удосконалити навички логічного зв'язку між реченнями та частинами монологу.

Хід виконання

1. Підготовчий етап:

• Учитель пояснює тему вправи: "Моя улюблена тварина".

• Учні обирають тварину, про яку будуть говорити.

- За бажанням можна запропонувати коротку допоміжну схему**,** яка складатиметься з трьох частин:

✔ Вступ → яка тварина і чому вона улюблена;

✔ Основна частина → що в ній цікавого, забавного або важливого; догляд, спостереження, історії.

✔ Висновок → що я відчуваю до цієї тварини або що вона для мене означає.

2. Основна частина:

- Учні по черзі виступають із монологом (1–2 хвилини).
- Під час виступу важливо дотримуватися логічних переходів між частинами монологу, передавати емоції за допомогою інтонації, міміки, жестів, використовувати прикметники та описові засоби мови, підтримувати контакт із слухачами.
- Учитель спостерігає та робить нотатки за критеріями оцінювання.

3. Завершальна частина:

- Після виступів учитель разом із класом обговорює, які монологи були найцікавішими та чому; які мовні засоби допомагали передати емоції; що можна покращити у наступному монолозі.
- Учитель надає індивідуальний зворотний зв’язок.

3. Уміння аргументувати власну позицію

Мета: визначити здатність учнів пояснювати власну думку, підбирати приклади, логічно обґрунтовувати позицію.

Дебати «Чи потрібен домашній улюбленець у школі?»

Мета: розвивати вміння аргументувати власну позицію, висловлювати думку в умовах комунікативної взаємодії, формувати навички логічного доведення, слухання співрозмовника та коректного опонування; діагностувати рівень риторичних умінь учнів у ситуації публічного діалогу.

Завдання:

- формувати здатність висловлювати й захищати свою точку зору;
- добирати переконливі аргументи та приклади;
- підтримувати логічність і послідовність думки в обмежений час;

- розвивати навички коректної комунікації з опонентами;
- удосконалювати використання інтонаційних та невербальних засобів у риториці.

Хід виконання

1. Підготовчий етап:

- Учитель озвучує тему дебатів *«Чи потрібен домашній улюбленець у школі?»*.
- Клас ділиться на дві групи: група “Так” і група “Ні”**.**
- Учитель пояснює правила: ввічливість, черговість висловлювань, обмеження часу (30–40 секунд на репліку), заборона перебивання.
- Кожна група готує 2–3 аргументи.

2. Основна частина:

- Дебати починаються із короткої вступної позиції кожної групи (1 хв).
- Далі групи по черзі висловлюють свої аргументи.
- Учні можуть наводити приклади, ставити уточнювальні запитання опонентам, відповідати на репліки.
- Під час виступів учитель фіксує якість аргументації, логічність будови висловлювань, уміння переконувати, доречність мовних засобів, дотримання норм мовленнєвого етикету.

3. Завершальна частина:

- Учитель з учнями обговорює, які аргументи були найпереконливішими, що допомагало ефективно впливати на слухачів.
- Учитель дає індивідуальний зворотний зв’язок, наголошуючи на сильних сторонах та аспектах, які потребують вдосконалення.

4. Уміння дотримуватися норм етикету мовлення

Мета: оцінити вміння учнів правильно звертатися, дякувати, вибачатися, працювати в парі та групі, дотримуватися культури спілкування.

Вправа “Чарівні слова”

Мета: формувати вміння коректно та доречно використовувати слова мовленнєвого етикету; розвивати навички побудови мікродіалогу; діагностувати рівень володіння учнями етикетними формулами та нормами ввічливого спілкування.

Завдання:

- навчити застосовувати слова ввічливості у відповідних ситуаціях;
- формувати навички короткої структурованої розмови;
- удосконалювати навички слухання співрозмовника;
- тренувати інтонаційне забарвлення та невербальну підтримку діалогу.

Хід виконання

1. Підготовчий етап:

- Учитель демонструє картки зі словами**:** «будь ласка»**,** «дякую»**,** «вибач»**,** «перепрошую»**.**
- Коротко нагадує значення кожного слова, правила їх уживання, різницю між формами «вибач» і «перепрошую».
- Учні об’єднуються в пари.

2. Основна частина:

- Кожна пара отримує картку.
- Завдання — скласти короткий діалог (3–5 реплік)**,** використовуючи всі запропоновані слова.
- Діалог має бути логічним, правдоподібним та відповідати певній соціальній ситуації.

Наприклад: попросити допомогу, подякувати, вибачитися, звернутися з проханням.

- Учні озвучують діалоги перед класом.
- Учитель спостерігає за мовленнєвою поведінкою: інтонацією, паузами, невербальними сигналами, уважністю до партнера.

3. Завершальна частина:

- Учитель разом із учнями обговорює, в яких діалогах слова були використані найдоречніше.

- Підкреслюються вдалі інтонаційні засоби: м’якість прохання, щирість подяки, коректність вибачення.
- Учитель дає короткий індивідуальний зворотний зв’язок.

Додаток В

Вправи на формування навичок мовленнєвого етикету учнів початкової школи

Вправа «Чарівні формули ввічливості»

Мета: формування навички доречного використання етикетних висловів у реальному спілкуванні.

Обладнання: картки зі сталими етикетними висловами («будь ласка», «дякую», «вибачте», «перепрошую», «прошу вас», «радий/рада допомогти»).

Хід вправи

Вчитель озвучує тему діалогу, наприклад «Біля каси цирку», «В театрі», «У магазині». Учні діляться на пари, отримують картки з словами ввічливості та складають два короткі діалоги, у яких використовують вислови відповідно до ситуації. Після виконання обговорюють правильність і доречність використання формул.

Вправа «Тактовна розмова»

Мета: розвиток уміння обирати мовні засоби з урахуванням адресата й ситуації.

Обладнання: картки з описом комунікативних ситуацій.

Хід вправи

Учитель зачитує ситуації (попросити про допомогу, відмовити, зробити зауваження, звернутися до незнайомої людини). Учні пропонують варіанти тактовних висловлювань і обґрунтовують їх доречність.

Рольова вправа «Діалог із повагою»

Мета: формування практичних умінь етикетної комунікації.

Обладнання: сценарії мінісценок на картках.

Хід вправи

Учні працюють у парах, інсценізуючи короткі діалоги («Я загубив річ — допоможи мені, будь ласка», «Поясни, будь ласка, завдання», «Попроси сусіда говорити тихіше») з використанням ввічливих форм, інтонаційної виразності та невербальних сигналів доброзичливості.

Вправа «Як сказати інакше?»

Мета: формування емпатії, коректності та позитивної комунікативної поведінки.

Обладнання: список різких або необережних висловлювань.

Хід вправи

Учитель пропонує вислови, учні перефразовують їх у ввічливу форму, наприклад:

- «Не заважай!» → «Будь ласка, дай мені закінчити».
- «Ти неправильно сказав!» → «Можливо, спробуємо ще раз разом?».
- «Почекай!» → «Чи можу я попросити тебе трохи почекати?».
- «Відстань!» → «Можеш, будь ласка, трохи відійти?».
- «Це дурниця» → «Мені здається, можна розглянути й інший варіант».
- «Ти знову помилився» → «Може, спробуємо ще раз і перевіримо разом?»
- «Ти робиш все неправильно» → «Може, розглянемо ще один варіант виконання?».

Після цього обговорюють, як змінилася комунікативна ефективність та емоційне сприйняття.

Вправа «Знайди помилку в діалозі»

Мета: розвиток уміння критично оцінювати мовленнєві ситуації.

Обладнання: короткі діалоги з порушенням етикету, роздруківки або слайди.

Хід вправи

Учні аналізують діалог, знаходять помилки (різкість, перебивання, недоречні слова) і пропонують етикетний варіант спілкування. Обговорюють зміни та їхню доречність.

Приклад діалогу із порушенням етикетних норм:

- Петре, ти знову помилився! Як можна таке зробити?
- Та нічого страшного, Олю, просто дивись уважніше!

- Та не слухай мене, краще роби як я сказав!

Вправа «Емпатійний слухач»

Мета: розвиток навичок активного слухання, емпатії та підтримки співрозмовника.

Обладнання: картки з темами для коротких висловлювань.

Хід вправи

Учень висловлює думку (1–2 речення), партнер слухає, перефразовує, дає доброзичливу відповідь («Я розумію, що ти…», «Цікава думка, я погоджуюся/маю інший погляд…»). Потім обговорюють, наскільки співрозмовник відчув підтримку.

Вправа «Говоримо інтонацією»

Мета: розвиток інтонаційної виразності та емоційної грамотності.

Обладнання: список фраз для вимови («Добрий день», «Будь ласка», «Вибачте»).

Хід вправи

Учні промовляють одну й ту саму фразу з різною інтонацією (радісно, сумно, здивовано, прохально) і обговорюють, як змінюється її емоційне сприйняття.

Додаток Г

Ситуаційні вправи для розвитку уміння побудови діалогічного мовлення

Ситуація «У магазині»

Мета: формування ввічливих навичок спілкування з продавцем, уміння висловлювати прохання, подяку та вибачення. Обладнання: картки із завданнями, іграшкові товари або роздруківки цінників. Хід вправи

Учні працюють у парах або групах: один – продавець, інший – покупець.Завдання покупця підійти до продавця, ввічливо запитати про товар, попросити допомоги, сказати «дякую» після обслуговування.

Приклад діалогу:

Покупець: «Добрий день! Чи могли б ви показати мені цю іграшку, будь ласка?»

Продавець: «Звичайно, ось вона. Чи потрібна вам допомога?»

Покупець: «Дякую, ви дуже люб’язні!»

Ситуація «У бібліотеці»

Мета: закріплення етикету публічного простору та навичок ввічливого звертання до бібліотекаря. Обладнання: картки із запитаннями про книги, макет бібліотеки або роздруківки книг.

Хід вправи

Учні інсценізують діалог із бібліотекарем.Завдання: запитати про книгу, дотримуватися тиші, використовувати ввічливі формули.

Приклад діалогу:

Учень: «Добрий день! Чи могли б ви підказати, де знаходиться книга про тварин?»

Бібліотекар: «Звичайно, вона на полиці №3.»

Учень: «Дякую за допомогу!»

Ситуація «Допомога другові»

Мета: розвиток навичок підтримки, пропозиції допомоги, прояву співчуття та доброзичливого ставлення. Обладнання: картки з проблемними ситуаціями, наприклад «друг упав», «не зрозумів завдання».

Хід вправи

Учні працюють у парах: один описує проблему, інший – пропонує допомогу ввічливо.

Приклад діалогу:

Друг 1: «Я не можу зробити це завдання, воно складне.»

Друг 2: «Не хвилюйся, давай зробимо його разом. Я допоможу тобі розібратися.»

Друг 1: «Дякую, мені дуже приємно!»

Ситуація «Запитання вчителю»

Мета: формування чіткого та ввічливого запиту до вчителя, розвиток уміння дякувати за відповідь. Обладнання: картки із запитаннями, макет класу або письмові завдання. Хід вправи

Учні інсценізують звернення до вчителя з запитанням.Завдання: сформулювати запитання чітко, ввічливо, подякувати за відповідь.

Приклад діалогу:

Учень: «Добрий день! Чи могли б ви пояснити мені завдання з математики?»

Вчитель: «Звичайно, подивися, тут потрібно обчислити суму…»

Учень: «Дякую, тепер зрозуміло!»

Додаток Ґ

Інтерактивні вправи для розвитку риторичних умінь учнів

Вправа «Парна дискусія» (робота в парах)

Мета: розвиток діалогічного мовлення та уміння аргументувати власну думку.

Обладнання: картки з питаннями або проблемними ситуаціями. Хід вправи

Клас ділиться на пари. Кожна пара отримує картку з питанням (наприклад, «Чому важливо дбати про природу?»).Учні обговорюють тему, висловлюють власну думку та задають уточнюючі запитання партнеру.Після обговорення учні представляють короткий підсумок діалогу перед класом.

Вправа «Групова дискусія» (робота в групах)

Мета: розвиток навичок колективного обговорення, узгодження спільної позиції.

Обладнання: картки із темами для обговорення, аркуші для запису ідей. Хід вправи:

Клас ділиться на групи по 4–5 учнів.Кожна група отримує тему (наприклад, «Як зробити школу більш чистою?»).Учні обговорюють варіанти дій, складають спільний план і презентують його класу, аргументуючи свою позицію.

Вправа «Мікрофон»

Мета: розвиток умінь висловлювати власну думку, активного слухання та уваги до інших.

Обладнання: символічний «мікрофон» (м’яка іграшка, ручка). Хід вправи

Учитель називає тему (наприклад, «Мій улюблений герой книги»).Учні по черзі отримують «мікрофон» і висловлюють свою думку протягом 20–30 секунд.Після виступів клас може задавати запитання або коментувати думки однокласників.

Вправа «Акваріум»

Мета: розвиток умінь вести дискусію та аналізувати аргументацію інших. Обладнання: місце для «акваріуму» — центральне коло для дискусії. Хід вправи:

3–4 учні сідають у центрі і обговорюють тему («Чому важливо читати книги?»).Решта класу сидить навколо, спостерігає та робить нотатки про логіку аргументів, ввічливість та структуру висловлювання.Після дискусії спостерігачі надають зворотний зв'язок учасникам.

Вправа «Прес-метод»

Мета: розвиток уміння формулювати аргументи та реагувати на критичні запитання.

Обладнання: картки з тезами або проблемними питаннями. Хід вправи

Один учень висловлює тезу («Читання книг розвиває уяву»). Інші учні ставлять питання або надають зауваження, «пресуючи» тезу. Завдання виступаючого — логічно та ввічливо відповісти, навести приклади, підкріпити аргументи.

Вправа «Рольова гра»

Мета: формування практичних комунікативних умінь у різних соціальних ситуаціях.

Обладнання: картки з ролями та ситуаціями. Хід вправи

Учні отримують ролі та сценарії (наприклад, «продавець і покупець», «друг допомагає другу»). Завдання учнів – інсценізувати діалог з використанням мовленнєвих формул ввічливості, інтонаційної виразності та доброзичливості. Після виступу обговорюють ефективність комунікації.

Вправа «Навчальна дискусія»

Мета: розвиток критичного мислення, аргументації та вміння вести діалог.

Обладнання: картки з темами для обговорення. Хід вправи

Клас ділиться на дві групи — «за» та «проти». Тема дискусії: «Чому важливо берегти природу?» Учні по черзі висловлюють думки, наводять приклади, ставлять запитання один одному. Після дискусії робиться спільний висновок на основі аргументів обох сторін.

Додаток Д

Вправи на розвиток риторичних умінь з використанням арттерапевтичних методик

Вправа «Авторська казка» (метод казкотерапії)

Мета: розвиток творчої уяви, образного мислення, формування цілісного мовленнєвого висловлення.
Обладнання: аркуші паперу, олівці, картки із завданнями.
Хід вправи

Учні складають власну казку або змінюють відомий сюжет (додають нових персонажів, змінюють характери героїв або придумують альтернативний фінал). Після створення казки учні розповідають її перед класом, звертаючи увагу на інтонацію, паузи та емоційне забарвлення.Обговорення: аналіз морального змісту, оцінка виразності мовлення, використання емоційно-оцінних слів.

Вправа «Я актор» (метод драматерапії)

Мета: розвиток навичок діалогічного мовлення, інтонаційної виразності, співпраці з партнером.
Обладнання: сценарії невеликих сценок, реквізит (по бажанню).
Хід вправи

Учні отримують сценарій або придумують коротку сценку самостійно (наприклад, «У бібліотеці», «Допомога другові»). Виступ відбувається з увагою до темпу, гучності, інтонаційної виразності. Після виконання учні обговорюють виступи, виділяють сильні сторони та пропонують удосконалення.

Вправа «Розмова через ляльку» (метод лялькотерапії)

Мета: зниження тривожності, розвиток активної мовленнєвої позиції, формування впевненості у висловленні.
Обладнання: ляльки, м’які іграшки.
Хід вправи

Учні отримують ляльку та моделюють мовленнєву ситуацію (наприклад, «Привітання з другом», «Запитання вчителю»). Висловлювання через ляльку дозволяє опосередковано передати емоції і уникнути страху помилок.

Обговорення: які репліки були використані, які емоції передані, що можна покращити.

Вправа «Про що говорить мій малюнок» (метод малюнкова терапія)

Мета: формування зв'язку між візуальною експресією та мовленнєвою інтерпретацією, розвиток описового мовлення та емоційної лексики. Обладнання: аркуші, олівці, фарби. Хід вправи

Учні малюють ілюстрацію до запропонованої або власної історії. Після завершення кожен учень презентує малюнок усно, описує, що зображено, який настрій та які емоції передає. Учні обговорюють використання інтонації, емоційно-оцінної лексики та точність опису.

Вправа «Емоція без слів» (метод пантоміми)

Мета: розвиток невербальної комунікації, уміння передавати емоції та зміст через міміку, жести і рухи. Обладнання: простір для руху, картки з емоціями або ситуаціями. Хід вправи

Учні обирають картку із завданням (наприклад, «радість», «сум», «здивування», «співчуття»). Не використовуючи слів, учні відтворюють емоцію або коротку ситуацію за допомогою рухів і міміки. Решта класу вгадує емоцію та обговорює, які невербальні засоби були ефективними. Потім учні повторюють завдання, додаючи вербальний опис, що допомагає зв'язати невербальні та вербальні засоби комунікації.

Додаток Е

Комплекс вправ для визначення риторичних умінь учнів початкової школи (4 клас) на уроках української мови (контрольний етап діагностики)

1. Уміння вести діалог

Рольова гра "Супермаркет"

Мета: розвивати у учнів уміння вести діалог у реалістичних життєвих ситуаціях; формувати навички логічного обміну інформацією, дотримання черговості мовлення та культури спілкування; сприяти застосуванню етикетних форм мовлення в соціальній взаємодії.

Завдання:

- навчитися взаємодіяти у ролях «покупець» і «продавець»;
- практикувати логічне продовження розмови та уточнення інформації;
- дотримуватися норм етикету мовлення під час звертання, подяки, вибачення;
- розвивати навички уважного слухання та правильного реагування на репліки співрозмовника.

Хід виконання

1. Підготовчий етап:

- Учитель пояснює правила гри: хто буде покупцем, хто продавцем.
- Обговорює з учнями слова та фрази, які можна використовувати у супермаркеті (наприклад: "Скільки коштує…?", "Будь ласка", "Дякую", "Вибачте, чи можна…?").
- Учні формують пари для виконання завдання.

2. Основна частина:

- Учні по черзі виконують ролі: один — покупець, інший — продавець.
- Покупець задає запитання про товари, ціни, наявність; продавець відповідає, пропонує варіанти або уточнює деталі.

- Учитель спостерігає за діалогами, фіксує наступне: дотримання черги мовлення, логічність побудови діалогу, культура спілкування (ввічливість, коректність реакцій).

3. Завершальна частина:

- Клас обговорює, що вдалося добре, а що можна покращити.
- Учитель дає зворотний зв'язок класу (за потребою індивідуально) відповідно до критеріїв оцінювання.
- За бажанням можна провести повторну гру із невеликими змінами у сценарії для закріплення навичок.

2. **Уміння будувати коротке монологічне висловлювання**

Артмонолог "Малюнок розповідає"

Мета: розвивати уміння учнів висловлювати власні думки через поєднання образотворчої та словесної діяльності; формувати навички логічного структурованого висловлювання; вдосконалювати навички передавання емоційного забарвлення та ставлення до обраної теми; сприяти інтеграції творчості та риторичних умінь у навчальний процес.

Завдання:

- намалювати картинку на тему "Моє щасливе місце";
- побудувати короткий монолог, що пояснює вибір елементів малюнка;
- логічно поєднати текст і образ, передати емоції та власне ставлення;
- практикувати культурну взаємодію з аудиторією.

Хід виконання

1. Підготовчий етап:

- Учитель пояснює тему та ціль вправи.
- Клас обговорює приклади "щасливих місць" (парк, будинок, улюблена кімната, школа).
- Учням видаються матеріали для малювання (папір, олівці, фломастери).

2. Основна частина:

- Учні протягом 10–15 хвилин малюють своє щасливе місце.
- Після завершення малюнка учень готує короткий монолог (1–2 хвилини), у якому: пояснює, що зобразив на малюнку, розповідає, чому це місце для нього важливе, передає емоції, пов’язані з цим місцем, логічно пов’язує елементи малюнка із словами.
- Учні по черзі презентують свої роботи класу.
- Інші діти можуть ставити уточнювальні запитання, на які доповідач відповідає.

3. Завершальна частина:

- Клас разом обговорює роботи.
- Учитель надає зворотний зв’язок за критеріями оцінювання.

3.Уміння аргументувати власну позицію

Вправа “Поясни, чому потрібно берегти природу”

Мета: розвивати уміння стисло, логічно та аргументовано пояснювати причини певного явища; формувати здатність добирати переконливі докази та приклади; діагностувати рівень пояснювально-аргументувальних умінь.

Завдання:

- навчити учнів формулювати чіткі пояснення;
- розвивати навички наведення доказів і конкретних прикладів;
- формувати уміння будувати структурований короткий аргументований вислів;
- тренувати швидкість мислення та мовлення в умовах обмеженого часу.

Хід виконання

1. Підготовчий етап:

- Учитель озвучує тему ситуації «Чому потрібно берегти природу?»**.**
- Учні отримують завдання підготувати 2–3 аргументи та приклади, що підтверджують їхню думку.

- Учитель нагадує про необхідність логічних зв’язків між частинами висловлювання.

2. Основна частина:

- Учні по черзі озвучують коротке пояснення (30–45 секунд).
- У висловлюванні мають бути присутні: теза (чому саме?), аргументи (2–3), приклади чи міркування, що підсилюють аргументацію.
- Учитель фіксує вміння учня пояснювати, наскільки аргументи переконливі, чи є приклади, чи витримана структурність.

3. Завершальна частина:

- Учитель обговорює з класом, які пояснення прозвучали найкраще і чому.
- Оцінюється доречність прикладів, логічність і ясність висловлювання.
- Учитель надає короткий індивідуальний коментар.

4. Уміння дотримуватися норм етикету мовлення

Інтерактивна гра “Хто найчемніший?”

Мета: розвивати комунікативну культуру учнів, формувати навички ввічливого спілкування, правильного звертання й доречного використання етикетних фраз; визначити рівень риторичних умінь у контексті соціально-побутової комунікації.

Завдання:

- тренувати навички чемного звертання до однолітків та дорослих;
- формувати вміння пропонувати та приймати допомогу;
- удосконалювати використання вербальних і невербальних засобів чемності;
- діагностувати культуру спілкування у змодельованій ситуації.

Хід виконання

1. Підготовчий етап:

- Учитель пояснює сюжет гри: «Зустріч у школі» (наприклад: у коридорі, на перерві, біля роздягальні, у класі).
- Нагадує учням правила чемної поведінки: привітання, звертання на ім’я, пропозиція допомоги, подяка, вибачення.
- Учні об’єднуються у малі групи по 3–4 особи.

2. Основна частина:

- Кожна група отримує міні-ситуацію, наприклад: учень впустив зошити — інший допомагає підняти, двоє учнів зустрічаються біля класу й чемно вітаються, учень випадково штовхнув іншого — як правильно вибачитися.
- Завдання — розіграти ситуацію, використовуючи правильні форми звертання, етикетні формули, ввічливі жести, інтонацію.
- Учні представляють сценки класу.
- Учитель фіксує доречність мовленнєвих засобів, уміння застосовувати правила взаємної поваги, природність діалогу.

3. Завершальна частина:

- Клас обговорює, чи були ситуації розіграні правильно.
- Учитель акцентує увагу на найбільш чемних, етичних фразах і жестах, пояснює важливість доброзичливості та коректності.
- Надається короткий індивідуальний коментар учням.